

Vlada Crne Gore
Savjet za unapređenje poslovnog ambijenta, regulatornih i strukturnih reformi

Analiza modela Programa stručnog osposobljavanja svršenih srednjoškolaca

Podgorica, novembar 2013. godine

SADRŽAJ

REZIME	3
Uvod	6
Aktuelno stanje u Crnoj Gori.....	9
Tržište rada	9
Stručno obrazovanje – značaj saradnje obrazovanja i privrede	16
Stav privrede	18
Prijedlog koncepta Programa stručnog osposobljavanja srednjoškolaca	19
Ciljna grupa	20
Trajanje Programa i novčana nadoknada	24
Neophodni koraci i aktivnosti u cilju realizacije Programa	25
Portal eUprave	25
Prijava i dodijeljivanje	25
Praćenje toka stručnog osposobljavanja korisnika i isplata korisnicima.....	27
Organizovanje seminara	28
Izmjena regulative	29
Promocija Programa	30
Evaluacija Programa.....	31
Zapošljavanje nakon učešća u Programu	31
Okvirni budžet Programa na godišnjem nivou	32
Kalendar Programa.....	32
Zaključak.....	35
PRILOG	38
PRILOG 1: Ponuda, tražnja i zapošljavanje po pojedinim stepenima stručne spreme na tržištu rada u Crnoj Gori u 2012. godini - III Stepem stručne spreme	38
PRILOG 2: Tabela lica sa III stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZ bez radnog staža.....	41
PRILOG 3: Tabela lica starosti od 15-35 godina sa III stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZ bez radnog staža	45
PRILOG 4: Tabela lica sa trećim stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZ bez radnog staža po centrima Biroa rada	48

REZIME

Zapošljavanje mladih već duži period predstavlja jedan od prioriteta u radu Vlade Crne Gore. Zajednički cilj svih programa i Vladinih mjera je da se nezaposlenim mladim ljudima pruži šansa da steknu nova znanja i vještine i postanu konkurentni na tržištu rada, što su i preduslovi za brže i lakše nalaženje zaposlenja. Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2012-2015. godine definisala je da mladi predstavljaju jedinu starosnu grupu čija je stopa nezaposlenosti viša od prosječne. Prema Anketi Monstata o radnoj snazi za II kvartal 2013. godine stopa nezaposlenosti za lica od 15-64 godine života iznosi 19,3%, dok je za mlade od 15-24 stopa nezaposlenosti prema istom izvoru 34,4%.

Problem nezaposlenosti mladih je aktuelan ne samo u Crnoj Gori, već i šire. U dokumentu „Uspostavljanje garancija za mlade“ kojeg su, na prijedlog Evropske Komisije, donijeli Evropski Parlament i Evropski Savjet, navedeno je da se i u najrazvijenijim državama mladi teško uključuju na tržište rada. Parlament i Savjet su pozvali države članice da obezbijede garancije za mlade tj. da „obezbijede mjere za poboljšanje zapošljavanja mladih koji, u periodu od četiri mjeseca nakon završetka formalnog obrazovanja, ukoliko su nezaposleni, da dobiju kvalitetnu ponudu za zaposlenje, dalje obrazovanje, odrađivanje pripravničkog staža ili stručno osposobljavanje“. Dodatno, problem nezaposlenosti mladih prepoznat je i kroz Milenijumske razvojne ciljeve.

Imajući u vidu aktuelni Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca i značaj kvalifikovanih kadrova sa srednjom stručnom spremom za razvojne sektore crnogorske ekonomije, kao što su turizam, poljoprivreda, energetika i drugi, Savjet za unapređenje poslovnog ambijenta, regulatornih i strukturnih reformi je inicirao osnivanje Radne grupe sa zadatkom izrade analize koja bi razmotrila potrebu i predložila model Programa stručnog osposobljavanja za svršene srednjoškolce. Stručno osposobljavanje bi predstavljalo vid pružanja podrške mladim licima sa stečenim srednjoškolskim obrazovanjem i bez radnog staža da, kroz višemjesečni proces osposobljavanja, steknu znanja, vještine i kompetencije za samostalno obavljanje posla, kako bi, kroz povezivanje sa poslodavcima na ovaj način, mogli lakše doći do zaposlenja.

Programom stručnog osposobljavanja srednjoškolaca bi se skrenula pažnja na značaj srednjeg stručnog obrazovanja, posebno imajući u vidu da je do sada akcenat bio stavljen na programe koji su se odnosili na visoko obrazovanje i da je broj visokoškolaca u značajnoj mjeri porastao što se odrazilo i na tržište rada. U posljednjih nekoliko godina došlo je do značajnog povećanja broja nezaposlenih visokoškolaca sa 5,1% u 2005. godini do 12,6% u 2010. godini, da bi na kraju 2012. godine to učešće iznosilo 21,58%.

Sve urađene analize na tržištu rada Crne Gore pokazale su da crnogorsko tržište karakteriše sezonski karakter, da je mobilnost jako mala, da je broj nerezidenata koji se zapošljavaju bez iskustva izuzetno visok, da poslodavci češće zapošljavaju stranu radnu snagu i da je jedan od izraženih problema visoka nezaposlenost mladih. Navedeno ukazuje na

potrebu preduzimanja i novih mjera koje bi bile komplementarne postojećim politikama zapošljavanja mladih, a koje bi imale za cilj bolje povezivanje poslodavaca i mladih ljudi.

Razmatrajući sve aspekte ovog Programa, došlo se do zaključka da se Program odnosi na svršene srednjoškolce koji su završili programe koji su deficitarni na tržištu rada Crne Gore, odnosno koji posjeduju kvalifikacije koje se velikim dijelom „uvoze“ prvenstveno iz zemalja regiona, koji su prijavljeni na Zavodu za zapošljavanje, a nemaju radnog staža. Dakle, definisana je lista profesija/područja rada koje su, na osnovu više analiza odrađenih od strane javnog i privatnog sektora, potrebne tržištu i koje se prvenstveno odnose na III stepen stručne spreme: mašinstvo i obrada metala, elektrotehnika, geodezija i građevinarstvo, poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane, šumarstvo i obrada drveta, trgovina, ugostiteljstvo i turizam.

Vrlo je teško izračunati broj potencijalnih korisnika Programa stručnog osposobljavanja srednjoškolaca, jer je nemoguće izračunati broj lica koja nisu na Zavodu, a zadovoljavaju uslove za učešće, broj lica koji su na Zavodu a u međuvremenu su promijenili status i ne ispunjavaju uslove za ovaj Program, ali zbog ne prijavljivanja promjena, još uvijek se vode na Zavodu pod ovom kategorijom, kao i generalno procenat lica koja ispunjavaju uslove a koji su zainteresovani za Program. Od poznatih podataka, koje iz upravo objašnjenih razloga takođe treba uzimati sa rezervom, imamo oko 882 lica trenutno na Zavodu i 517 novih lica koji će do početka Programa biti u mogućnosti da se prijave na Zavod jer će u međuvremenu dobiti potrebnu diplomu. Iako je davanje procjene o broju kandidata veoma nezahvalno u ovom trenutku, prijedlog je da se Program priprema za učešće do 2.000 korisnika.

Kada govorimo o potencijalnim poslodavcima, imajući u vidu specifičnost odabranih deficitarnih profesija, fokus bi bio na poslodavcima iz privatnog sektora, uz mogućnost učešća preduzeća u većinskom vlasništvu države (uključujući i preduzeća u vlasništvu lokalne samouprave).

Na osnovu Analize, prijedlog radne grupe je da se stručno osposobljavanje svršenih srednjoškolaca realizuje od 01. februara do 31. maja, dok bi se sa promocijom Programa i objavljivanjem javnih poziva za učešće otpočelo u septembru prethodne godine. Dakle, prva godina Programa bi trebala da otpočne sa realizacijom 01. februara 2015. godine, kako bi se završila 31. maja 2015. godine, a što se poklapa sa početkom ljetnje turističke sezone kada dolazi do značajnog povećanja zahtjeva za izdavanjem radnih dozvola na poslovima na kojima nisu neophodna visoka stručna znanja pa se pruža veća šansa polaznicima da zadrže posao na kome su se obučavali ili nađu novi.

Kao novina, svi potencijalni korisnici bi trebali prisustvovati seminaru koji bi bio organizovan isključivo za njihovu pripremu za stručno osposobljavanje. S obzirom da će značajan broj korisnika Programa za obuku srednjoškolaca biti lica starosti između 18-19 godina, došlo se do zaključka da je neophodno organizovati jednodnevni seminar o pravima i obavezama zaposlenih. Takođe, na ovom seminaru bi se organizovalo registrovanje na Portalu eUprave zainteresovanih korisnika preko e-mail adrese, kako bi se smanjila mogućnost neuspješnih prijavi, a samim tim pomoglo korisnicima.

Kao preduslov uspješnog sprovođenja Programa, potrebno je definisanje i usvajanje regulative koja bi dala jasne odredbe koje se odnose na ovu materiju: izrada novog zakona o stručnom osposobljavanju lica sa srednjom stručnom spremom i izmjene i dopune Pravilnika o načinu objavljivanja javnog poziva, postupku i kriterijumima za stručno osposobljavanje.

Program bi se realizovao uz pomoć Portala eUprave, a kriterijum za uparivanje srednjoškolca i poslodavaca bi bio uspjeh tokom srednjoškolskog obrazovanja. Dobro koordinirana promocija Programa, a tokom i nakon implementacije evaluacija, su od presudnog značaja.

Kako bi se u što većoj mjeri postigao krajnji cilj, a to je veće zapošljavanje mladih, potrebno je razmotriti opciju stimulisanja poslodavaca u smislu određenih subvencija ukoliko zaposle lica koja su osposobljavali na osnovu ovog Programa.

Na osnovu grube, ali jedino moguće procjene u ovom trenutku, dakle Program bi uključivao do 2000 lica koji bi primali mjesečnu nadoknadu od 40% prosječne neto zarade, u trajanju Programa od 4 mjeseca, što ukupno predstavlja troškove od 1,6 miliona eura na godišnjem nivou. Ostali troškovi vezani za promociju, organizovanje seminara, prilagođavanja Portala eUprave itd. bi iznosili oko 10.000 eura.

Na kraju, veoma je važno istaći da je Program dobio podršku udruženja poslodavaca iz Crne Gore koji su tokom izrade Analize i razmjene mišljenja iznijeli stav da treba pokrenuti Program i da su oni spremni da ga podrže i promovišu. Kroz ovu saradnju, Program bi bio mogućnost da se utiče i na promjenu svijesti poslodavaca u dijelu njihovog doprinosa i njihove uloge u osposobljavanju mladih ljudi koji su potrebni ukupnom ekonomskom razvoju države.

Uvod

Zapošljavanje mladih, posebno visokoškolaca, već duži period predstavlja jedan od prioriteta u radu Vlade Crne Gore. Prvi program zapošljavanja mladih visokoškolaca, kojim je bilo predviđeno sufinansiranje zarada pripravnika sa visokom stručnom spremom, otpočeo je još 1992. godine. Pored toga, od 2003. godine, sufinansiraju se zarade pripravnika sa srednjom i višom stručnom spremom i pripravnika sa visokom stručnom spremom i prosječnom ocjenom iznad 8,5 iz sredstava Zavoda za zapošljavanje, posredstvom mjera aktivne politike zapošljavanja. U 2012. godini pokrenut je Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, koji je obuhvatio 4,211 lica koja nisu imala radni staž. Zajednički cilj svih programa i Vladinih mjera je da se nezaposlenim mladim ljudima pruži šansa da steknu nova znanja i vještine i postanu konkurentni na tržištu rada, što su i preduslovi za brže i lakše nalaženje zaposlenja.

Problem nezaposlenosti mladih prepoznat je i kroz Milenijumske razvojne ciljeve. Vlada Crne Gore je u julu 2013. godine usvojila Okvir za ubrzanje sprovođenja Milenijumskih razvojnih ciljeva na temu „Zapošljavanje mladih“. Cilj ovog projekta je da, od svih Milenijumskih razvojnih ciljeva, država izabere jedan prioritetni zadatak čije sprovođenje je otežano i/ili neće dostići zacrtane vrijednosti do predviđenog roka 2015. godine. U okviru prvog cilja koji se odnosi na siromaštvo, definisan je zadatak koji predviđa da će stopa anketne nezaposlenosti u 2015. godine iznositi 9%.

Prema podacima Monstata, stopa nezaposlenosti mladih, iako i dalje visoka, smanjuje se tokom posljednjih nekoliko godina, pa je, prema podacima iz 2012. godine, učešće mladih uzrasta 15-24. godina u ukupnoj nezaposlenosti iznosilo 43,7%, dok udio mladih osoba u ukupnoj nezaposlenosti iznosi 20%. Na kraju II kvartala 2013. godine, stopa nezaposlenosti mladih uzrasta od 15-24 godina iznosila je 34,4%. S druge strane, na osnovu statistike Zavoda za zapošljavanje, učešće mladih od 15-25 godina u ukupnoj registrovanoj nezaposlenosti 2009. godine je iznosilo 17%; u 2010. godini 16%; u 2011. godini 18%; u 2012. godini 20%; a za prvih devet mjeseci 2013. godine 18%. Smanjenje ne znači da se nominalno smanjuje broj mladih nezaposlenih, već da se ukupan broj nezaposlenih povećava, pa se shodno tome njihov udio u ukupnoj nezaposlenosti procentualno smanjuje. Monstat stopu nezaposlenosti računa na osnovu ankete o nezaposlenosti, dok Zavod na osnovu registrovanih mladih, tj. onih koji su prijavljeni na evidencije, shodno odredbama Zakona o zapošljavanju, pa se stoga ove dvije stope ne podudaraju. Takođe, ne treba zanemariti činjenicu da veliki broj mladih iz kategorije 18-24. godine je još uvijek u procesu obrazovanja i nije registrovan kod Zavoda za zapošljavanja, a prema anketi Monstata oni spadaju u radno-neaktivno stanovništvo i prikazuju se u stopi nezaposlenosti.

Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2012-2015. definisala je da mladi predstavljaju jedinu starosnu grupu čija je stopa nezaposlenosti viša od prosječne. Istraživanja su pokazala da su mladi ljudi naročito pogođeni siromaštvom i da su pod snažnim uticajem rasta cijena osnovnih životnih potrepština, zajedno sa stagnirajućim ili

opadajućim zaradama. Dugoročni razvoj države u velikoj mjeri zavisi od uslova u kojima mladi ljudi žive. Njihovo povjerenje u budućnost i želja da žive i rade u svojoj državi mogu se izgraditi jedino na sposobnosti mladih da utiču na svoje živote i život u društvu.

Problem nezaposlenosti mladih je aktuelan ne samo u Crnoj Gori, već i šire. U dokumentu „Uspostavljanje garancija za mlade“¹ kojeg su, na prijedlog Evropske komisije, donijeli Evropski Parlament i Evropski Savjet, navedeno je da se i u najrazvijenijim državama mladi teško uključuju na tržište rada. Teškoće su postale veće u doba ekonomske krize, kada mladi među prvima gube a među posljednjima dobijaju zaposlenje. Prelazak iz obrazovanja u rad, pored neposrednih efekata krize, produžavaju i otežavaju strukturni problemi u obrazovanju i na tržištu rada. Mladi su u nepovoljnijem položaju od odraslih. Visok i rastući stepen nezaposlenosti mladih ima značajne posljedice na ekonomiju, društvo i mlade u EU. Stepenn nezaposlenosti mladih u EU u trećem kvartalu 2012. godine dostigao je 22,7% i dvostruko je veća od nezaposlenosti odraslih. Više od 7.5 miliona mladih do 25 godina trenutno nije ni zaposleno, niti uključeno u obrazovanje i osposobljavanje. Takođe, pored neposrednih efekata krize na nezaposlenost i neaktivnost mladih, treba imati u vidu da su socijalna davanja i ostale isplate opterećenje za državne budžete. U dokumentu se navodi i da nezaposlenost u mladosti ima dugoročan negativan efekat, tzv. „efekat stigmatizacije“, socijalnu isključenost, zdravstvene probleme i dr. Zato su potrebne efikasne mjere i rješenja. Imajući to u vidu, Parlament i Savjet su pozvali države članice da obezbijede garancije za mlade tj. da „obezbijede mjere za poboljšanje zapošljavanja mladih koji, u periodu od četiri mjeseca nakon završetka formalnog obrazovanja, su nezaposleni, da dobiju kvalitetnu ponudu za zaposlenje, dalje obrazovanje, odrađivanje pripravničkog staža ili stručno osposobljavanje“. Ponuda daljeg obrazovanja treba da uključi i kvalitetne programe osposobljavanja koji se završavaju sa priznatom stručnom kvalifikacijom. Sredstva su obezbijeđena iz strukturnih fondova Evropske unije i to u iznosu od 6 milijardi eura za period 2014-2020. Novu šemu garancija za mlade će svaka država prilagoditi sopstvenim potrebama.

U Zaključku Evropskog Savjeta se navodi da pojedine zemlje treba da pripreme programe garancije za mlade u šest oblasti:

- uspostavljanje jakih partnerstava sa svim zainteresovanim stranama,
- odgovarajuće posredovanje i aktiviranje, kako bi se spriječilo da mladi ne budu niti zaposleni niti uključeni u dalje obrazovanje i osposobljavanje,
- donošenje mjera podrške za uključivanje na tržište rada,
- puno iskorišćavanje sredstava EU za tu namjenu,
- ocjenjivanje i stalno poboljšavanje programa garancije za mlade i
- brzo sprovođenje programa.

Pojedine zemlje su realizovale različite programe podrške mladima, pa je na primjer finska vlada, na osnovu višegodišnjih iskustava u sprovođenju garancija za mlade, odlučila da novu garanciju sprovede tako da se djeluje cjelovito i preventivno, uz spajanje zapošljavanja i obrazovanja. Program je počeo da se sprovodi na početku 2013. godine na način da “svakoj

¹ Council Recommendation of 22 April 2013 on Establishing a Youth Guarantee (2013/C 120/01)

mladoj osobi koja ima manje od 25 godina i svakoj osobi koja je diplomirala i mlađa je od 30 godina bude ponuđeno zaposlenje, pripravništvo, osposobljavanje na radnom mjestu, dalje obrazovanje, radna ili profesionalna rehabilitacija u roku od tri mjeseca pošto je osoba nezaposlena”².

Imajući u vidu aktuelni Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca i značaj kvalifikovanih kadrova sa srednjom stručnom spremom za razvojne sektore crnogorske ekonomije, kao što su turizam, poljoprivreda, energetika i drugi, Savjet za unapređenje poslovnog ambijenta, regulatornih i strukturnih reformi je inicirao osnivanje Radne grupe sa zadatkom izrade analize koja bi razmotrila potrebu i predložila model Programa stručnog osposobljavanja za svršene srednjoškolce. Stručno osposobljavanje bi predstavljalo vid pružanja podrške mladim licima sa stečenim srednjoškolskim obrazovanjem i bez radnog staža da, kroz višemjesečni proces osposobljavanja, steknu znanja, vještine i kompetencije za samostalno obavljanje posla, kako bi, kroz povezivanje sa poslodavcima na ovaj način, mogli lakše doći do zaposlenja. Kao što je rečeno, iskustvo implementacije prve dvije godine Vladinog Programa stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem doprinijelo je razvoju inicijative osposobljavanja srednjoškolaca. Takođe, navedeno iskustvo je u značajnom dijelu olakšalo pripremanje prijedloga Programa i definisanje ključnih pitanja za svršene srednjoškolce, imajući u vidu da postoji dio razrađene infrastrukture na koji se novi Program može nadovezati.

Dodatno, uzimajući u obzir čestu primjedbu poslodavaca da lica sa srednjoškolskim obrazovanjem odmah po završetku školovanja ne posjeduju dovoljno praktičnih znanja za efikasno obavljanje posla, ali i činjenicu da mladi ljudi često navode da nijesu u prilici da se dokažu poslodavcima, dolazi se do zaključka da bi stručno osposobljavanje, finansirano od strane države, moglo doprinijeti boljoj ravnoteži na tržištu rada.

Statistika (na dan 30.09.2013. godine) govori da je na evidencijama Zavoda za zapošljavanje registrovano ukupno 6.636 lica sa završenim III stepenom stručne spreme (SSS), a 8.653 lica sa završenim IV SSS, što je ukupno 15.289 registrovanih nezaposlenih lica sa srednjom stručnom spremom ili 49,49% od ukupnog broja nezaposlenih (30.894). U kategoriji od 15 do 35 godina (kategorija do 35 godina je uzeta upravo iz razloga jer su mladi do 25. godina u procesu obrazovanja, a ovo su lica, kod kojih je radni potencijal na vrhuncu i podsticajnim mjerama treba ovu populaciju učiniti zapošljivom) lica III SSS ima 2.325, a IV SSS 4.145. Ako posmatramo trenutno registrovana nezaposlena lica bez radnog staža u svom zanimanju, III SSS ima 1.154 (s tim da se na ovaj broj može dodati još više od 1000 lica koja imaju staž van svog zanimanja), a što se tiče IV SSS njih 2.414 je bez radnog staža. Od 1.154 III SSS bez radnog staža, njih 904 (78%) je u rasponu od 15-35 godina života, a od 2.414 IV SSS bez radnog staža, njih 2.104 (87%) je u rasponu od 15-35 godina života.

Konačno, Analiza treba da:

² *Garancija za mlade 2013*; Finska, Ministarstvo za zapošljavanje i privredu, http://www.tem.fi/files/34025/Social_guarantee_for_youth_2013.pdf

- Sagleda aktuelno stanje u Crnoj Gori na tržištu rada na osnovu statističkih podataka, sagleda programe srednjoškolskog obrazovanja, kao i stav privrede o potrebi za intervencijom države kroz uvođenje Programa stručnog osposobljavanja svršenih srednjoškolaca;
- U cilju bližeg definisanja koncepta pomenutog Programa, odredi ciljnu grupu, tj. srednjoškolce koji su najpotrebniji tržištu rada i predvidi neophodne korake i aktivnosti kako bi se Program što bolje realizovao;
- Razmotri promociju i evaluaciju Programa, mogućnost subvencije zapošljavanja nakon stručnog osposobljavanja, kao i okvirni budžet;
- Definiše zaključke i preporuke koje daju odgovor da li je ovaj vid Programa potreban, odnosno koji su to koraci u cilju realizacije projekta.

Radna grupa koja je radila na izradi Analize:

- Marija Šuković, Kabinet potpredsjednika Vlade za evropske integracije,
- Boris Mugoša, Kabinet potpredsjednika Vlade za ekonomsku politiku i finansijski sistem,
- Arijana Nikolić, Ministarstvo rada i socijalnog staranja,
- Zora Bogičević, Ministarstvo prosvjete,
- Ivan Lazarević, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije,
- Vesna Simonović, Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije i
- Danka Četković, Zavod za zapošljavanje.

Aktuelno stanje u Crnoj Gori

Tržište rada

Informacija o kretanjima na tržištu rada i mjerama za povećanje zapošljavanja koja je usvojena na Vladi Crne Gore, juna 2013. godine, pokazala je da je tržište rada u 2013. godini, kao i u nekoliko predhodnih godina, izloženo uticaju globalne ekonomske krize. Ujedno, kretanja na tržištu rada u Crnoj Gori, relativno duži period, imaju sezonski karakter koji se ogleda u većem obimu i nešto promijenjenoj strukturi tražnje za vrijeme turističke sezone u odnosu na ostale periode godine. Imajući u vidu ponudu radne snage u Crnoj Gori koja se prema evidenciji Zavoda za zapošljavanje na godišnjem nivou sada kreće od 65.000–70.000 nezaposlenih, kao i potencijalnu ponudu od oko 30.000 srednjoškolske i studentske omladine, povećana tražnja za radnom snagom tokom sezone može se zadovoljiti zapošljavanjem domaće radne snage.

Neki od problema na tržištu rada na koje je ukazala pomenuta Informacija su:

- Visoka dugoročna nezaposlenost;
- Visoko učešće mladih u strukturi nezaposlenih;
- Izražene disproporcije između ponude i tražnje na tržištu rada;
- Znatani rast broja nezaposlenih visokoškolaca;
- Regionalna nezaposlenost;
- Veliko zapošljavanje stranaca;

- Veliki broj nezaposlenih koji se smatraju teže zapošljivima.

Kada posmatramo statističke podatke, na evidenciji Zavoda za zapošljavanje sredinom septembra 2013. godine, nalazilo se 30.641 nezaposlenih lica ili za 2.520 odnosno 8,9% više u odnosu na isti period predhodne godine (28.121). Stopa nezaposlenosti na dan 16. septembar 2013. godine je bila 13,21%, a na isti dan 2012. godine 12,12%. Nekvalifikovanih i polukvalifikovanih je bilo 5.591 ili 18,25% (17. septembar 2012. godine – 5.985 ili 21,29%), dok nezaposlenih sa III, IV i V stepenom obrazovanja ima 15.532 ili 50,69% (17. septembra 2012. godine – 16.339 ili 58,1%), a sa VI, VII i VIII stepenom obrazovanja ima 9.518 lica ili 31,06% (17. septembra 2012. godine – 5.797 ili 20,61%).

Na osnovu podataka Zavoda za zapošljavanje, nezaposlenost mladih se povećala, s obzirom da se na evidenciji Zavoda na dan 17. septembar 2013. godine nalazilo 5.523 nezaposlenih lica, mlađih od 25 godina, što čini 18,02% od ukupnog broja nezaposlenih, a u istom periodu 2012. godine 4.986 ili 17,73%. Istog dana na evidenciji je bilo 8.613 lica ili 28,11% od ukupnog broja nezaposlenih (17. septembra 2012. godine - 6.873 lica ili 24,44%), koji su prvi put tražili posao (lica bez radnog staža).

Posao duže od godinu dana traži 17.487 lica ili 58,24% (17. septembra 2012. godine – 17.794 ili 63,27%). Prema tome, dugoročna nezaposlenost je u odnosu na prethodnu godinu smanjena za 5,03 indeksna poena.

Ponuda i tražnja u 2012. godini

Rb.	Naziv	Region *			Ukupno
		Sjeverni	Centralni	Južni	
1.	Ukupna ponuda	22.965	30.277	14.415	67.657
	početno stanje	11.670	12.821	5.761	30.252
	Novoprijavljeni	11.295	17.456	8.654	37.405
2.	Prijavljena sl.rad.mjesta	4.665	18.471	24.715	47.851
3.	Stepeni stručne spreme				
3.1	I i II				
	početno stanje	3.392	2.102	1.206	6.700
	Novoprijavljeni	3.104	3.714	1.725	8.543
	ukupna ponuda	6.496	5.816	2.931	15.243
	slobodna radna mjesta	647	5.980	14.586	21.213
3.2	III, IV, V				
	početno stanje	7.151	7.134	3.260	17.545
	Novoprijavljeni	6.184	8.823	4.635	19.642
	ukupna ponuda	13.335	15.957	7.895	37.187
	slobodna radna mjesta	1.089	5.696	6.846	13.631

3.3	VI-1 i VII-1				
	početno stanje	1.570	3.027	1.249	5.845
	Novoprijavljeni	1.973	4.820	2.232	9.025
	ukupna ponuda	5.624	7.847	3.481	14.871
	slobodna radna mjesta	3.816	6.682	3.231	12.689

**Regioni su dati u skladu sa podjelom koja je definisana Strategijom regionalnog razvoja*

Na tržištu rada u Crnoj Gori je, u vidu ponude ili tražnje, u toku godine prisutno oko 1.320 zanimanja (oko 45% se odnosi na zanimanja III i IV stepena stručne spreme, a oko 30% na zanimanja sa visokom stručnom spremom), ali se na oko 25% zanimanja (oko 350) odnosi preko 90% kretanja na tržištu rada.

III stepen stručne spreme

Kod III stepena stručne spreme tražnja je u 2011. godini za 63,7% ili za 10.837 radnih mjesta bila niža od ponude (u 2010. godini za 68,4% ili 11.731 radnih mjesta), zapošljavanje je za 75,8% ili za 12.880 radnih mjesta niže od ponude (u 2010. godini za 78,1% ili 13.402 radnih mjesta), a za 33,2% ili za 2.043 radnih mjesta niže od tražnje (u 2010. godini za 30,7% ili 1.671 radnih mjesta).

Ponuda, tražnja i zapošljavanje kod III stepena stručne spreme u periodu 2006–2010 god.

Rb.	Godina	Razlike	Ponuda	Tražnja	Zapošlj.	Razlika 5 i 4		Zapošljav. (6) : Ponuda (4)		Zapošljav. (6) : Tražnja (5)	
						Nomin.	Index	Nomin.	Index	Nomin.	Index
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	2006	-	26.781	12.921	9.044	13.860	48,3	-17.737	33,7	- 3.877	70,0
2	2007	-	23.278	16.885	11.853	6.393	72,5	-11.425	50,9	- 5.032	70,2
3	2008	-	19.674	16.402	11.710	3.272	83,4	-7.964	59,5	- 4692	71,4
4	2009	-	17.085	7.721	4.387	9.364	45,2	-12.698	25,7	- 3.334	56,8
5	2010	-	17.167	5.436	3.765	11.731	31,6	-13.402	21,9	- 1.671	69,3
	2011		16.995	6.158	4.115	10.837	36,3	-12.880	24,2	-2.043	66,8
6	2011: 2010	Nomin.	-173	722	350	-	-	-	-	-	-
7		Index	99,0	113,3	109,3	-	-	-	-	-	-
8	2011 : 2008	Nomin.	-2.679	-10.244	-7.595	-	-	-	-	-	-
9		Index	86,4	34,5	35,2	-	-	-	-	-	-
10	2011 : 2006	Nomin.	-9.786	-6.763	-4.929	-	-	-	-	-	-
11		Index	63,5	47,6	45,5	-	-	-	-	-	-

Izvor: Podaci ZZZCG

U Prilogu 1 nalazi se detaljna tabela na kojoj su prikazani ponuda, tražnja i zapošljavanje na tržištu rada u Crnoj Gori u 2012. godini, a vezano za III stepen stručne spreme.

IV stepen stručne spreme

Kod IV stepena stručne spreme ponuda u 2012. godini je u odnosu na 2011. godinu bila za 5,4% niža (22.991:21.762), a u odnosu na 2008. godinu za 5,7% niža (23.086:21.762), tražnja je 2012. godini u odnosu na 2011. godinu bila za 3,5% veća (8.928:8.620) a u odnosu na 2008. godinu za 57,5% niža (21.008:8.928), dok je zapošljavanje u odnosu na 2011. godinu za 13,6% niže (6.611:6.511), a u odnosu na 2008. godinu je za 2,6 puta niže (14.760 :5.629).

Tražnja je u 2012. godini bila za 59,0%% niža od ponude (21.762:8.928) u 2011. godini za 64,5% (22.991:8.620), a u 2008. godini za 9,0% (23.086 : 21.008).

Zapošljavanje je u 2012. godini bilo 3,8 puta niže od ponude (21.762:5.629) u 2011. god. 28,3% (22.991:6.511), a u 2008. god 63,9% (23.086:14.610). Zapošljavanje je u 2012 činilo 63,02% tražnje (8.928:5.629), u 2011. god. 75,5% (8.620:6.511), a u 2008. god. 70,3% (21.008:14.760).

Ponuda, tražnja i zapošljavanje kod IV stepena stručne spreme u periodu 2008 – 2012 god.

Rb.	God.	Razlike	Ponuda (P)	Tražnja (T)	Zapošlj. (Z)	Razlika Traž (5) : Ponuda (4)		Zapošljav. (6) : Ponuda (4)		Zapošljav. (6) : Tražnja (5)	
						Nomin.	Index	Nomin.	Index	Nomin.	Index
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	2008	-	23.086	21.008	14.760	-2.078	91,0	- 8.326	63,9	- 6.248	70,3
2	2009	-	20.489	8.374	5.638	-12.115	40,8	- 14.851	27,5	- 2.736	67,3
3	2010	-	21.757	7.931	5.531	-13.826	36,4	- 16.226	25,4	- 2.400	69,7
4	2011	-	22.991	8.620	6.511	-14.371	35,5	- 16.480	28,3	- 2.109	75,5
5	2012	-	21.762	8.928	5.629	-12.834	41,0	- 16.133	25,8	- 3.299	63,0
6	2012: 2011	Nomin.	- 1.229	+ 308	- 882	-	-	-	-	-	-
7		Index	94,6	103,5	86,4	-	-	-	-	-	-
8	2012 : 2008	Nomin.	- 1.324	- 12.080	- 9.131	-	-	-	-	-	-
9		Index	94,3	42,5	38,2	-	-	-	-	-	-

Sagledavajući odnose između ponude i tražnje, može se konstatovati da kod gotovo svih grupa zanimanja (područja rada), odnosno zanimanja III i IV SSS, ponuda, u manjoj ili većoj mjeri, nominalno i relativno posmatrajući, prevazilazi tražnju, odnosno prisutan je suficit u tom odnosu.

Karakteristično za tržište rada Crne Gore, a i veoma važno za analiziranje potencijala zapošljavanja lica sa srednjim stručnim obrazovanjem, je veliki broj lica iz inostranstva, naročito iz zemalja regiona - Srbije, Bosne i Hercegovine, Kosova i Makedonije, koji dobiju zaposlenje na osnovu radnih dozvola za strance.

Odlukom o broju radnih dozvola za strance za 2013. godinu utvrđen je broj od 16.500 dozvola za rad i zapošljavanje stranaca, čime je ciljano smanjenje broja radnih dozvola. Međutim, krajem jula 2013. godine Vlada Crne Gore je donijela odluku o povećanju broja radnih dozvola za 3.000. Ovo iz razloga jer je već tada stopa iskorišćenosti kvote bila oko 80%, a informacije sa tržišta rada su govorile da je neophodno dozvoliti veći broj radnih dozvola za strance kako se ne bi ugrozilo normalno odvijanje turističke sezone u našoj zemlji.

Godišnja kvota radnih dozvola

Godina	Godišnja kvota	Broj izdatih radnih dozvola	% ostvarenja 3/2	Broj zapos. sa evid. ZZZCG	Index 3/5
1	2	3	4	5	6
2009	39.450	17.108	43,36	20.944	81,68
2010	39.450	14.596	36,99	18.766	77,77
2011	27.050	19.469	71,97	22.347	87,12
2012	25.050	21.064	84,08	20.822	101,16
2013	16.500	-	-	-	-

Posmatrano po vrsti radnih dozvola, u 2012. godini najveći broj se odnosio na dozvole za zapošljavanje i sezonski rad, odnosno 90,9% od ukupnog broja. Izdavanje radnih dozvola po djelatnostima u 2012. godini ima sličan trend kao i u 2011. godini i to **najviše radnih dozvola je izdato za potrebe građevinarstva 20,8% (4.386), turizma i ugostiteljstva 20,0% (4.212), trgovine na veliko i malo 14,8% (3.116), stručne naučne, inovacione i tehničke djelatnosti 8,3% (1.735) i poljoprivrede 6,4% (1.344).**

Prema nivou obrazovanja stranaca kojima su izdate radne dozvole u 2012. godini, **87,6% (18.450) su stranci sa prvim i drugim stepenom školske spreme, 1.442 ili 6,8% sa srednjom stručnom spremom, a 1.152 ili 5,5% sa višom i visokom stručnom spremom.** S obzirom da se preko 87% izdatih radnih dozvola odnosi na nekvalifikovane i polukvalifikovane radnike, može se zaključiti da se na sezonskim poslovima pretežno angažuju stranci sa nižim stepenim stručne spreme, bilo da se radi o turizmu, trgovini, građevinarstvu ili poljoprivredi, što svakako nije u skladu sa politikom razvoja Crne Gore kao destinacije visokog turizma, gdje je kvalifikovana radna snaga od presudnog značaja. Važno je napomenuti da je Zakon o radu i zapošljavanju stranaca omogućio poslodavcima da strance mogu da prijave i registruju u najnižem stepenu stručne spreme, bez obzira koje poslove im to lice obavlja, što poslodavci u

najvećem broju slučajeva i čine. Dakle, ovi podaci ne oslikavaju realnu sliku potrebe tržišta rada kada se govori o nivou stručne spreme, odnosno obrazovanja.

Dodatno, Analiza većeg zapošljavanja domaće radne snage u odnosu na postojeći obim zapošljavanja stranaca, koju je Vlada Crne Gore usvojila u martu 2013. godine, ukazala je na konkretna deficitarna zanimanja koja su do sada pokrivali zaposleni iz okruženja i koja svakako predstavljaju dobru osnovu za preduzimanje neophodnih koraka i mjera kako bi lokalno stanovništvo bilo u mogućnosti da se zaposli na pomenutim pozicijama. Deficitarna zanimanja su: pomoćnik mesara, pekar, kasir, poslastičar, konobar, ugostitelj, pomoćni kuvar, točilac pića, servir, sobarica i dr.

Izdane radne dozvole za strance januar – septembar 2013. po nivou obrazovanja i zemljama porijekla

Zemlja porijekla	I	II	III	IV	V	VI-1	VI-2	VII-1	VII-2	VIII	Ukupno	%
Srbija	5765	1277	273	419	10	46	5	378	24	3	8200	45.75
Bosna i Hercegovina	2498	690	142	139	5	16	1	85	2	0	3578	19.96
Ruska federacija	2029	270	2	10	0	5	0	53	3	1	2373	13.24
Makedonija	999	129	30	19	0	7	1	62	6	0	1253	6.99
Kosovo	627	50	5	1	0	0	0	1	0	0	684	3.82
Ukrajina	259	37	0	4	0	3	1	8	4	0	316	1.76
Hrvatska	151	27	15	33	0	1	0	21	2	0	250	1.39
Albanija	177	32	2	1	0	1	0	4	0	0	217	1.21
Kina	114	2	3	1	0	0	0	0	0	0	120	0.67
Ostale države	6515	1352	273	443	10	52	6	448	30	3	9132	50.95
Ukupno	13369	2589	472	651	15	85	9	682	47	4	17923	100
%	74.59	14.45	2.63	3.63	0.08	0.47	0.05	3.81	0.26	0.02	100	

Tokom aprila 2013. godine, Zavod za zapošljavanje je uradio anketu poslodavaca koja je trebala da pokaže potrebe za radnom snagom tokom ljetnje sezone. Cilj ove ankete je sa jedne strane bio da se poslodavci aktiviraju kako bi unaprijed planirali svoje potrebe, dok sa druge strane anketa je trebala da pomogne u pripremi domaće radne snage za potrebe sezone. Anketa je urađena na uzorku od 274 poslodavaca u primorskom regionu i za 74 zanimanja, odnosno vrsta poslova koji bi se obavljali u vrijeme turističke sezone. Anketa je pokazala da:

- kod većine poslodavaca, nije od presudnog značaja kvalifikaciona struktura budući da se ona kreće, po pravilu od I do III stepena stručne spreme, što potvrđuje naprijed izvedenu konstataciju da se često lica sa srednjim stepenom obrazovanja zapošljavaju na poslovima koji su kroz prijavljivana slobodna radna mjesta definisana kao NK;
- kod više od 50% obuhvaćenih zanimanja, odnosno poslodavaca nije neophodno radno iskustvo;
- trajanje sezonskog rada najčešće je od 2 do 5 mjeseci;

- kod više od polovine anketiranih poslodavaca za vrijeme sezonskog rada radnicima je obezbijeđen smještaj i ishrana. Međutim, okolnost da kod 28% to nije obezbijeđeno donekle može uticati na teže zapošljavanje domaće radne snage posebno iz sjevernog regiona;
- prosječna neto zarada prema anketi poslodavaca bi se najčešće kretala u rasponu od 250-350 eura.

Takođe, kroz komunikaciju sa Unijom poslodavaca Crne Gore (UPCG), dostavljena je lista deficitarnih zanimanja koju je UPCG definisala na osnovu podataka prikupljenih od strane poslodavaca u godišnjim anketama. Odgovori su uglavnom isti iz godine u godinu, te slijedi sumarna lista po oblastima:

- iz oblasti ugostiteljstva: menadžer u ugostiteljstvu, konobar, kuvar, sobarica, higijeničarka, radnica u perionici, inspektor za poslove igre na sreću, poslastičar, maser, animator, akupunkturni maser;
- iz oblasti građevinarstva: tesar-betonirac, moler-farbar, podopolagač, zidar, armirač, fasader, monter skele, kranista, keramičar, limar, građevinski tehničar, bravar, varioc, vodoinstalater, rukovalac građevinskim mašinama, stolar za proizvodnju stolarije od drveta, mašinski stolar za ugradnju stolarije, modelar eko kuća, bušač;
- iz oblasti poljoprivrede i prehrane: poljoprivredni tehničar, mesar;
- iz oblasti rudarstva, mašinstva i elektronike: monter-bravar, zavarivač, rukovalac rudarskim i građevinskim mašinama, električar;
- iz oblasti zanatstva: fotograf u laboratoriji, kozmetičar, maser, pekar, radnik u čokoladarnici;
- iz oblasti komunalnih usluga: radnik na čistoći, radnik u zelenilu;
- iz oblasti trgovine: trgovac, manipulator robom;
- iz oblasti farmacije: mikrobiolog, tehnolog proizvodnje i prerade biljnih proizvoda;
- iz oblasti finansijskih usluga: komercijalni tehničar.

Konačno, sve urađene analize na tržištu rada Crne Gore pokazale su da ovo tržište karakteriše sezonski karakter, da je mobilnost jako mala, da je broj nerezidenata koji se zapošljavaju bez iskustva izuzetno visok, da poslodavci češće zapošljavaju stranu radnu snagu i da je jedan od izraženih problema visoka nezaposlenost mladih. Kada govorimo o uticaju na tržište rada kroz ulaganje u obrazovanje, važno je napomenuti i da je Vlada donosila zaključke koji promovišu potrebu dodatnog usavršavanja i osposobljavanja mladih, stimulisanje zapošljavanja mladih kroz dodjele subvencija i organizovanje posebnih obuka od strane Zavoda za zapošljavanje.

Navedeno ukazuje na potrebu preduzimanja i novih mjera koje bi bile komplementarne postojećim politikama zapošljavanja mladih, a koje bi imale za cilj bolje povezivanje poslodavaca i mladih ljudi. Sve gore navedeno ide u prilog opravdanosti razmatranja započinjanja Programa stručnog osposobljavanja svršenih srednjoškolaca, kao mogućeg modela koji bi doprinio većem zaposlenju mladih iz Crne Gore.

Stručno obrazovanje – značaj saradnje obrazovanja i privrede

Stručno obrazovanje u Crnoj Gori se realizuje u skladu sa odredbama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju i odredbama Zakona o stručnom obrazovanju. U skladu sa zakonskim odredbama stručno obrazovanje u Crnoj Gori se može realizovati kao:

- niže stručno obrazovanje (u trajanju od dvije godine),
- srednje stručno obrazovanje (u trajanju od tri ili četiri godine) i
- više stručno obrazovanje (u trajanju do dvije godine, kao nastavak srednjeg stručnog obrazovanja).

Stručno obrazovanje obavljaju škole ili škole zajedno sa poslodavcem, u skladu sa obrazovnim programom. Škola može izvoditi stručno obrazovanje u cjelini ili teorijski dio u školi, a praktično obrazovanje ili dio praktičnog obrazovanja kod poslodavca. Obim praktičnog obrazovanja kod poslodavca određuje se obrazovnim programom. Ako stručno obrazovanje izvodi škola, a dio praktičnog obrazovanja se izvodi kod poslodavca, međusobna prava i obaveze između škole i poslodavca, kao i prava i obaveze učenika, uređuju se kolektivnim ugovorom o nastavi. Uslove koje mora da ispunjava poslodavac u ovom slučaju utvrđuje škola. Ovaj ugovor zaključuju direktor škole i poslodavac.

Ako praktično obrazovanje izvodi u cjelini poslodavac, međusobna prava i obaveze učenika i poslodavca uređuju se individualnim ugovorom o obrazovanju koji zaključuju poslodavac i roditelj, odnosno staratelj učenika, u skladu sa ovim zakonom. Uslove koje mora da ispunjava poslodavac u ovom slučaju utvrđuje reprezentativno udruženje poslodavaca.

Pri definisanju obima praktičnog obrazovanja kod pojedinih nivoa obrazovanja korišćena su uporedna iskustva drugih zemalja, prije svega iz okruženja, imajući u vidu približno isto nedjeljno opterećenje učenika (u Crnoj Gori učenici imaju najviše 32 časa nastave nedjeljno, u zemljama Evrope i do 38). U tabeli su dati uporedni podaci odnosa broja časova predmetnih područja kod trogodišnjih stručnih škola u zemljama u okruženju.

	Opšteobrazovni predmeti	Stručnoteorijski predmeti	Praktična nastava	Napomena
Slovenija	12,6% – 15,6%	29,8% – 36,3%	42,3%	
Srbija	36,4%	25%	40,9%	
BIH	36,6%	23%	40,4%	
Hrvatska	26,30%	27 %– 24,5%	45%	
Makedonija	25%	25%	50%	
Crna Gora	34,4% - 37,8%	8,3%-17,7%	41,6% - 54,2%	+4,1% prof. praksa

Broj časova praktične nastave ne treba posmatrati kao ključni pokazatelj kvaliteta obrazovanja. Treba imati u vidu da je od broja časova praktične nastave značajniji način i kvalitet njene realizacije koji direktno zavisi od učešća poslodavaca u njenoj realizaciji tj. spremnosti poslodavaca da omoguće učenicima praktično obrazovanje i sticanje praktičnih vještina u svojim radionicama, pogonima, objektima i dr. Iako postoje zakonske pretpostavke za potpuno uključivanje poslodavaca u praktično obrazovanje učenika (da poslodavac bude taj koji

obrazuje učenika i ocjenjuje njegova postignuća, a da se međusobna prava i obaveze regulišu ugovorom o obrazovanju), ne postoji adekvatna zainteresovanost poslodavaca i njihovih udruženja za realizacijom ovakvog načina obrazovanja.

U Crnoj Gori su u prethodnih deset godina uložena značajna sredstva u opremanje školskih radionica u svim područjima rada, kao i u osposobljavanje nastavnika praktične nastave. Međutim, kvalitetno stručno obrazovanje ne može se u potpunosti ostvariti ukoliko učenici nijesu u mogućnosti da se u toku svog obrazovanja susretnu sa realnim radnim okruženjem. Udruženja poslodavaca kod zemalja kod kojih je ostvareno kvalitetno stručno obrazovanje (Njemačka, Austrija, Danska, Slovenija...) predstavljaju sponu između poslodavaca i obrazovanja. Oni podstiču poslodavce da omoguće praktičnu nastavu učenicima, utvrđuju da li poslodavci imaju odgovarajuće kadrovske i materijalne uslove za realizaciju pojedinih programa, vode evidencije o poslodavcima, oglašavaju mjesta za praktičnu nastavu... Za sistematičan pristup i saradnju na nacionalnom nivou potrebno je da se udruženja poslodavaca aktivno uključe u realizaciju praktičnog obrazovanja. Poslodavcima treba predočiti da mogu, shodno propisima iz oblasti obrazovanja koja već više godina postoje, obrazovati učenike i podsticati ih da tu mogućnost iskoriste, jer na taj način pripremaju svoju buduću radnu snagu. To znači da, na primjer, učenik koji se obrazuje po programu kuvara ili konobara može u potpunosti praktičnu nastavu realizovati kod poslodavca u toku sve tri godine, pri čemu poslodavac učestvuje i u ocjenjivanju učenika. Tako poslodavac kontinuirano priprema za sebe kadar koji mu treba. U ovom slučaju zadatak udruženja poslodavaca bi bio da utvrdi da li poslodavac ima materijalne i kadrovske uslove, u skladu sa potrebama Programa. Udruženje izdaje licencu poslodavcu da može obrazovati, odnosno praktično osposobljavati učenike. Kod drugih zemalja poslodavci koji se na ovaj način uključuju u obrazovanje imaju poreske olakšice.

Profesionalna praksa se realizuje u toku raspusta, ne ocjenjuje se i njeno trajanje uređeno je obrazovnim programom. Realizuje se kod onih programa gdje učenici u toku školske godine nijesu bili u mogućnosti da praktičnu nastavu realizuju kod poslodavca.

Dakle, zakonske pretpostavke da se praktično obrazovanje u cjelini realizuje kod poslodavca postoje, ali da bi se realizovao na pravi način neophodna je veća uključenost udruženja poslodavaca i samih poslodavaca. U pojedinim područjima rada saradnja između škole i poslodavaca u organizaciji praktične nastave je na visokom nivou. Kao primjer kvalitetne saradnje škole i poslodavaca u realizaciji praktične nastave može se uzeti ugostiteljstvo.

Na kraju, završeno stručno obrazovanje u trajanju od četiri godine omogućava nastavak obrazovanja na ustanovama visokog obrazovanja, kao i uključivanje na tržište rada. **Imajući u vidu tendenciju rasta interesovanja učenika za upis u programe u trajanju od četiri godine, kao i podatke da ovi učenici u većini nastavljaju obrazovanje na ustanovama visokog obrazovanja, a da su tržištu rada potrebne kvalifikacije koje se stižu završetkom obrazovnih programa u trogodišnjem trajanju (kuvari, konobari, zavarivači, bravari, elektromehaničari, elektroinstalateri, keramičari, tesari, zidari i dr.), ciljna grupa predmetnog Programa za osposobljavanje treba da budu lica koja su završila trogodišnje obrazovanje.**

Stav privrede

S obzirom da su mišljenja i preporuke od strane privatnog sektora izuzetno bitni kada je ova problematika u pitanju, na samom početku izrade Analize održani su sastanci sa predstavnicima privrede. U načelu, na osnovu razmjene informacija sa predstavnicima Privredne komore Crne Gore, Unije poslodavaca Crne Gore i Montenegro biznis alijanse, zaključuje se da privatni sektor podržava inicijativu stručnog osposobljavanja lica sa srednjim obrazovanjem. Takođe, sa njihove strane je iskazana spremnost da se aktivno uključe u promociju ovog projekta i animiranje privrede, da u što većem broju učestvuju u programu i omoguće mladim ljudima da steknu znanja i vještine, a u krajnjem slučaju na osnovu dokazivanja tokom stručnog osposobljavanja i dobiju šansu za zaposlenjem. Program bi bio mogućnost da se utiče i na promjenu svijesti poslodavaca u dijelu njihovog doprinosa i njihove uloge u osposobljavanju mladih ljudi koji su potrebni ukupnom ekonomskom razvoju države.

Na osnovu povratne informacije od strane privrede, zajednički je ocijenjeno da Program za srednjoškolce treba fokusirati na deficitarne kadrove na tržištu rada i da se odabir obrazovnih programa koji bi bili ciljna grupa Programa, treba izvršiti na osnovu dosadašnjih analiza tržišta rada, kao i izdatih radnih dozvola za strance. Konkretno, oblasti koje su predstavnici Unije poslodavaca iznijeli kao prioritetne su: turizam i ugostiteljstvo, energetika, poljoprivreda i ICT (računarstvo).

Iz iskustva vezanog za Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca, koji je privatni sektor vrlo dobro prihvatio, privredni sektor je ukazao na značaj „mentora“ tokom osposobljavanja, na manje nedostatke e-portala koji su već riješeni, ali i na potrebu upoznavanja svršenih srednjoškolaca sa pravima tokom trajanja osposobljavanja i zaštite od zloupotreba, što bi se najbolje moglo obezbijediti tokom održavanja obaveznog seminara za sve učesnike programa prije započinjanja Programa. Takođe, posebnu pažnju treba posvetiti i „tajmingu“ Programa na način da se ne poklapa sa turističkom sezonom, kada je manja vjerovatnoća da se poslodavac/mentor može kvalitetno posvetiti osposobljavanju korisnika Programa a veća mogućnost zloupotrebe lica koja su na stručnom osposobljavanju. Kako je cilj Programa da se utiče na veće zapošljavanje, privredni sektor je ukazao na prednosti subvencija za zapošljavanje nakon učešća u Programu, slično na način koji je obezbijeđen za korisnike Programa za visokoškolce.

Razumijevajući značaj razvoja deficitarnog kadra, što je svakako u skladu i sa ciljevima Programa stručnog osposobljavanja svršenih srednjoškolaca, Privredna komora Crne Gore je u saradnji sa Ministarstvom prosvjete osnovala Fond za stipendiranje učenika srednjih stručnih škola koji se obrazuju za deficitarne stručne profile. Predviđeno je da se sredstva za rad Fonda, pored sredstava Ministarstva prosvjete, obezbijedjuju od strane privrednih društva koja iskažu potrebu za deficitarnim kvalifikacijama, a pravo učešća za dodjelu stipendije imaju učenici prvog i drugog razreda stručnih škola koji se školuju za deficitarne kvalifikacije.

Dodatno, u cilju poboljšanja zapošljavanja domaće radne snage na poslovima u turizmu, trgovini i građevinarstvu, u Ministarstvu rada i socijalnog staranja održani su sastanci sa predstavnicima privrednika. Na sastanku sa predstavnicima hotelijera i trgovačkih lanaca je

istaknuto da je jedan od prioriteta Vlade veće zapošljavanje domaće radne snage na sezonskim poslovima i da dosadašnja praksa, koja je podrazumijevala zapošljavanje radne snage iz zemalja regiona, mora biti promijenjena, a koristi od toga imaće kako poslodavci, tako i radnici i u krajnjem država.

Osposobljavanjem domaćih radnika stvara se mogućnost poslodavcima da uvijek imaju radnu snagu koja je kvalifikovana, sa radnim iskustvom i raspoloživa. Poslodavci su podržali ideju da se pažnja usmjeri na domaće tržište rada u cilju postizanja veće konkurentnosti domaće radne snage, a što će doprinijeti stvaranju boljih uslova privređivanja i veće zaposlenosti, kao jednog od zajedničkih prioriteta. Tom prilikom je sa poslodavcima razgovarano o ideji da se u saradnji sa poslodavcima pokrene projekat osposobljavanja radne snage za deficitarna zanimanja, na način što će se obuka vršiti kod poslodavaca koji će snositi troškove smještaja i ishrane, dok će Vlada preuzeti isplatu nadoknada, nakon čega će polaznici Programa osposobljavanja biti zaposleni kod poslodavaca kod kojih su se osposobljavali. Poslodavci su iskazali veliku zainteresovanost za ovakvom vrstom saradnje.

Sa predstavnicima građevinskog sektora takođe je organizovan sastanak i tom prilikom je prepoznat značaj većeg zapošljavanja domaće radne snage naročito u periodu kada se u Crnoj Gori očekuju veliki investicioni projekti. Zaključeno je da stvaranje obučene i konkurentne radne snage treba da bude jedan od prioriteta države i poslodavaca, posebno u oblasti završnih (zanatskih) poslova u građevinarstvu. S obzirom da su zanatski poslovi u građevinarstvu, jedni od najplaćenih poslova, zajednički stav sa sastanka je bio da je u narednom periodu neophodno usmjeriti aktivnosti i na podizanju svijesti javnosti o značaju ovih zanimanja, naročito kod mlađe populacije, što je svakako jedan od ciljeva Programa stručnog osposobljavanja srednjoškolaca.

Prijedlog koncepta Programa stručnog osposobljavanja srednjoškolaca

Kao što je u više navrata navedeno, detaljna analiza realizacije Projekta stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, kroz definisanje prednosti i nedostataka, je od velikog značaja za razvoj modela Programa stručnog osposobljavanja svršenih srednjoškolaca. Osim svih pozitivnih rješenja koja su korišćena u Programu za visokoškolce, slijede generalna načela zasnovana na iskustvima navedenog Programa:

- Zbog potrebe racionalizacije zapošljavanja u javnom sektoru, fokus bi bio na poslodavcima iz privatnog sektora. Državni organi bi bili isključeni iz Programa (ministarstva, organi uprave, zavodi i sl.), osim preduzeća u većinskom vlasništvu države i lokalnih samouprava.
- Omogućilo bi se „uparivanje” korisnika i poslodavaca samo u dva kruga. Prvi krug podrazumijevao bi elektronsko uparivanje, dok bi se u drugom krugu poslodavcima (samo onima koji budu na početku Programa prijavljeni) omogućilo da mogu da izaberu nekog od preostalih srednjoškolaca sa liste (samo oni srednjoškolci koji budu prijavljeni na samom početku).
- Srednjoškolcima će biti omogućena odabir 7 „preferencija”, kako bi se omogućila veća šansa za dobijanjem poslodavca.

- Srednjoškolcima će se omogućiti da u svakom trenutku mogu vidjeti na kojoj su poziciji u zavisno od mjesta koje su izabrali. Preferencije će biti moguće mijenjati do samog isteka roka za prijavljivanje.
- Zbog brojnih zahtjeva korisnika, ali i poslodavaca, prije početka Programa razmisliti o objedinjavanju pojedinih obrazovnih programa u „oblasti“, kako bi što veći broj budućih korisnika imao veći broj mogućnosti izbora željenog poslodavca.
- Omogućiti kompanijama, koje će zaposliti srednjoškolca koji je završio Program osposobljavanje, da za njega plaćaju manje obaveze po osnovu poreza i doprinosa.
- Na samom početku jasno definisati Koordinacioni tim, dok je potrebno u što kraćem roku definisati i Nadzorni odbor.
- Imati u vidu da Program može dovesti do smanjivanja aktivacije mladih za samostalnim traženjem posla i njihove motivisanosti da nastave sa obrazovanjem, što se može obrazložiti tokom promocije Programa.

Ciljna grupa

Kako su analize tržišta rada pokazale da najveći broj nerezidenata radi u oblastima trgovine, turizma, građevinarstva, a da na tržištu rada postoji potencijal za zadovoljenje ove potrebe, Program stručnog osposobljavanja srednjoškolaca bi u najvećem dijelu trebalo usmjeriti na ova zanimanja.

Usmjeravanje mlade ljude da se dodatno osposobljavaju u ovim zanimanjima ima višestruki značaj. Prvenstveno, imajući u vidu da se radi o deficitarnim zanimanjima, mladi ljudi će biti u mogućnosti da na jednostavniji način nađu zaposlenje i da budu bolje pripremljeni za zahtjeve tržišta rada. To je praksa i u najrazvijenijim zemljama Evrope. Takođe, kako su na ovim poslovima do sada radili nerezidenti, otvara se mogućnost da se ta radna mjesta popune domaćom radnom snagom i time smanji broj zaposlenih stranaca u Crnoj Gori. Ovo bi takođe trebalo da ima i pozitivan efekat na budžet zbog manjeg odlivanja sredstava iz Crne Gore.

Programom stručnog osposobljavanja srednjoškolaca bi se skrenula pažnja na značaj srednjeg stručnog obrazovanja, posebno imajući u vidu da je do sada akcenat bio stavljen na visoko obrazovanje i da je broj visokoškolaca u značajnoj mjeri porastao što se odrazilo i na tržište rada. U posljednjih nekoliko godina došlo je do značajnog povećanja broja nezaposlenih visokoškolaca sa 5,1% u 2005. godini do 12,6% u 2010. godini, da bi na kraju 2012. godine to učešće iznosilo 21,58%. Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, krajem septembra 2013. godine (26.9.), nalazilo se 8.808 lica sa visokim obrazovanjem (8.601 sa VII-1, 198 sa VII-2 i 9 sa VIII) ili 82,62% više u odnosu na isti period prethodne godine (4.823=4.682+131+10), a četvorostuko više (311% više) u odnosu na kraj 2008. godine (2.140=2.097+40+3).

Stimulisanje zapošljavanja u deficitarnim djelatnostima vezanim za stručno obrazovanje, imalo bi pozitivan efekat na cjelokupno tržište rada, upisnu politiku, kao i na pojedince koji odluče da se obrazuju u toj oblasti, ali i na ukupnu ekonomiju države

Konačno, na osnovu svih analiza koje su radile resorne institucije, ali i na osnovu informacija predstavnika privatnog sektora, slijedi prijedlog obrazovnih programa, koji bi trebali biti obuhvaćeni Programom. Kao što je i ranije navedeno, došlo se do zaključka da bi se Program trebao fokusirati na lica sa trogodišnjom stručnom spremom koji su završili ciklus obrazovanja i koji se prvi put susrijeću sa tržištem rada. Dakle, Program bi se odnosio na svršene srednjoškolce iz sljedećih oblasti, koji su prijavljeni na Zavodu za zapošljavanje, a koji nemaju radnog staža:

Obrazovni program		
Broj sektora/Sektor ³	Područje rada ⁴	Trogodišnji
05 Inženjerstvo, proizvodne tehnologije	Mašinstvo i obrada metala	1. Bravar 2. Limar-autolimar 3. Alatničar 4. Automehaničar 5. Instalater sanitarija, grijanja i klimatizacije 6. Zavarivač
	Elektrotehnika	1. Monter telekomunikacionih sistema 2. Elektroinstalater 3. Autoelektričar
06 Građevinarstvo i uređenje prostora	Geodezija i građevinarstvo	1. Tesar 2. Monter suve gradnje 3. Instalater u građevinarstvu 4. Moler-farbar 5. Armirač-betonirac 6. Zidar 7. Keramičar
08 Poljoprivreda, prehrana i veterina	Poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane	1. Ratar-povrtar 2. Voćar-vinogradar-podrumar 3. Pekar 4. Prerađivač mlijeka
	Šumarstvo i obrada drveta	1. Rasadničar-cvjećar 2. Stolar 3. Operater u primarnoj preradi drveta
10 Turizam, trgovina i ugostiteljstvo	Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	1. Konobar 2. Kuvar 3. Poslastičar 4. Prodavač

Prema trenutnim podacima Zavoda za zapošljavanje (ZZZ), u okviru ovih sektora, sljedeća je struktura III SSS:

<i>Djelatnost</i>	<i>Sa stažom</i>	<i>Bez staža</i>	<i>15-35 godina života</i>
Mašinstvo	1926	319	256
Elektrotehnika	699	144	125
Građevina	174	39	35
Turizam, ugostiteljstvo, trgovina	2215	364	285
Poljoprivreda	81	16	13
Ukupno	5014	882	714

³ Klasifikovanje u skladu sa Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija (2010)

⁴ Klasifikovanje u skladu sa Jedinstvenom nomenklaturom zanimanja (1981)

Važno je napomenuti da su u tabeli predstavljeni trenutni podaci, dok se iz iskustva zna da nisu sva lica koja ispunjavaju uslove prijavljena na evidencijama, kao i da postoji određeni broj lica koji se vodi na evidenciji sa III stepenom, a u međuvremenu je završio IV ili čak i fakultet, međutim te promjene nijesu prijavljene Zavodu. Isto tako, nešto više od 1000 lica sa III stepenom stručne spreme ima radnog staža u nižem stepenu i van svog zanimanja.

U Prilogu 2 Analize nalazi se tabela lica sa III stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZCG, bez radnog staža i od kojih većina predstavljaju potencijalne kandidate za Program, dok se u Prilogu 3 nalazi tabela lica starosti od 15-35 godina sa trećim stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZCG bez radnog staža.

Prilog 4 sadrži tabelu u kojoj su prikazana lica po područnim jedinicama Biroa rada i koji su potencijalni učesnici Programa. Na osnovu ove tabele, vidi se i regionalna zastupljenost najvećeg dijela potencijalnih korisnika Programa, što je svakako važno za promotivne aktivnosti, kao i planiranje održavanja obaveznog seminara po opštinama.

Kada govorimo o konkretnim obrazovnim programima, u sljedećoj tabeli su predstavljeni programi kao i podaci o broju učenika koji su školske 2012/2013. godine završili obrazovanje, kao i broj učenika koji će završiti obrazovanje školske 2013/2014. godine po obrazovnim programima u trajanju od tri godine i koji će biti potencijalni korisnici Programa.

Grad	Škola	Program	Završilo obrazovanje školske 2012/2013	Završava obrazovanje školske 2013/2014
Bar	JU Srednja ekonomsko-ugostiteljska škola	Konobar	13	15
		Kuvar	15	23
Berane	JU Srednja stručna škola "Vukadin Vukadinović"	Konobar	7	11
		Kuvar	14	17
		Automehaničar	0	8
		Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije		7
Bijelo Polje	JU Srednja stručna škola	Automehaničar	23	10
		Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije	22	12
		Konobar	20	11
		Kuvar	24	21
	JU Srednja elektro-ekonomska škola	Monter telekomunikacionih sistema	12	0
		Elektroinstalater	14	0
		Administrator	0	21
Cetinje	JU Srednja stručna škola	Kuvar	13	0
		Automehaničar		8

Grad	Škola	Program	Završilo obrazovanje školske 2012/2013	Završava obrazovanje školske 2013/2014
		Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije		8
Herceg Novi	JU Srednja mješovita škola "Ivan Goran Kovačić"	Kuvar		12
Mojkovac	JU Srednja mješovita škola "Vuksan Đukić"	Konobar		9
		Kuvar		15
Nikšić	JU Prva srednja stručna škola	Automehaničar	9	16
		Bravar	7	4
		Zavarivač	9	4
		Limar-autolimar	0	4
	JU Srednja stručna škola	Autoelektričar		12
	JU Srednja ekonomsko-ugostiteljska škola	Konobar	18	
		Kuvar		36
Plav	JU Srednja mješovita škola "Bećo Bašić"	Autoelektričar		12
		Elektroinstalater		9
Pljevlja	JU Srednja stručna škola	Kuvar	23	13
		Vozač motornog vozila	17	22
		Bravar		5
		Konobar		6
		Zavarivač		6
Podgorica	JU Srednja stručna škola "Ivan Uskoković"	Automehaničar	13	14
		Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije	9	6
		Vozač motornog vozila	14	18
	JU Srednja stručna škola "Spasoje Raspopović"	Obrađivač plemenitih metala	9	17
		Pekar	8	9
	JU Srednja građevinsko-geodetska škola "Inž. Marko Radević"	Keramičar	7	11
		Monter suve gradnje	6	7
	JU Srednja stručna škola "Sergije Stanić"	Konobar	22	26
		Kuvar	32	32
		Poslastičar	30	
Rožaje	JU Srednja stručna škola	Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije	15	
		Konobar	4	
		Kuvar	3	

Grad	Škola	Program	Završilo obrazovanje školske 2012/2013	Završava obrazovanje školske 2013/2014
		Elektroinstalater		20
Tivat	JU Srednja mješovita škola "Mladost"	Instalater sanitarnih uređaja, grijanja i klimatizacije	15	
UKUPNO			447	517

Dakle, vrlo je teško izračunati broj korisnika Programa stručnog osposobljavanja srednjoškolaca, jer je nemoguće izračunati broj lica koja nisu na Zavodu a zadovoljavaju uslove za učešće, broj lica koji su na Zavodu a u međuvremenu su promijenili status i ne ispunjavaju uslove za ovaj Program, ali zbog ne prijavljivanja promjena, još uvijek se vode na Zavodu pod ovom kategorijom, kao i generalno procenat lica koja ispunjavaju uslove a koji su zainteresovani za Program. Od poznatih podataka, koje iz upravo objašnjenih razloga takođe treba uzimati sa rezervom, imamo oko 882 lica trenutno na Zavodu i 517 novih lica koji će do početka Programa biti u mogućnosti da se prijave na Zavod. Iako je davanje procjene o broju kandidata veoma nezahvalno u ovom trenutku, prijedlog je da se Program priprema za učešće do 2.000 korisnika, dok bi se tačan broj znao tek kad Program započne.

Trajanje Programa i novčana nadoknada

Program stručnog osposobljavanja srednjoškolaca bi trebao da traje četiri mjeseca. Ovaj period se smatra dovoljnim da lica koja su završila srednju stručnu školu unaprijede svoja znanja i praktične vještine i time postanu konkurentni na tržištu Crne Gore. Ovakav prijedlog podržali su predstavnici Privredne komore, Unije poslodavaca i Montenegro biznis alijanse.

Prva godina Programa bi trebala da otpočne sa realizacijom 01. februara 2015. godine, kako bi se završio 31. maja 2015. godine, a što se poklapa sa početkom ljetnje turističke sezone. Upravo u ovom periodu do sada je dolazilo do značajnog povećanja zahtjeva za izdavanjem radnih dozvola i na poslovima na kojima nisu neophodna visoka stručna znanja do sada su tokom ljetnje sezone u velikoj mjeri radili ljudi iz zemalja regiona (pretežno Srbije, Bosne i Hercegovine i Makedonije). Završavajući Program osposobljavanja 31. maja 2015. godine, pruža se veća šansa polaznicima da zadrže posao na kome su se obučavali ili nađu novi, jer je upravo u ovom periodu tražnja za radnom snagom najveća.

Kada govorimo o novčanoj nadoknadi, prijedlog je da svršeni srednjoškolci, korisnici Programa, primaju mjesečnu neto zaradu u visini od 40% prosječne neto zarade u Crnoj Gori (što je oko 195-200 eura). Navedena nadoknada će, uzimajući u obzir i sve ostale benefite njihovog stručnog osposobljavanja kod konkretnog poslodavaca, predstavljati značajnu motivacionu osnovu za njihov kvalitetan i profesionalan odnos prema poslu koji će obavljati. Nadoknada bi se isplaćivala iz sredstava državnog budžeta.

Neophodni koraci i aktivnosti u cilju realizacije Programa

Portal eUprave

S obzirom da je Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem uspješno realizovan tokom dvije kalendarske godine preko Portala eUprave, preporuka bi bila da se i Program stručnog osposobljavanja za srednjoškolce realizuje upravo preko istog. Sami koncept, razvoj modula i formiranje baza je sličan i kod jednog i kod drugog Programa, tako da neće iziskivati velike troškove nadogradnje postojećeg Portala za potrebe novog Programa koji će biti namijenjen srednjoškolcima.

U cilju realizacije novog Programa i nadogradnje postojećeg portala eUprave, potrebno je detaljno sagledati sljedeće aktivnosti:

Prijava i dodjeljivanje

1. *Kreiranje Registra lica sa stečenim srednjim obrazovanjem* - Biće kreiran Registar lica sa stečenim srednjoškolskim obrazovanjem, koji uključuje sve crnogorske državljane koji su stekli srednjoškolsko obrazovanje na obrazovnim ustanovama u Crnoj Gori ili u inostranstvu (nostrifikacije).

Potrebno je u saradnji sa Ministarstvom prosvjete uspostaviti proces dobijanja svih svjedočanstava iz srednjih škola u Crnoj Gori, jer se može desiti da je neko završio srednju školu prije deset godina i želi da se prijavi na Program jer nema prijavljenog radnog staža, a njegovo svjedočanstvo ne postoji u elektronskoj formi. Ova situacija se dešavala i na nekim Univerzitetskim jedinicama, pa je veoma vjerovatno da će se desiti i sa srednjim školama. Potrebno je dobro provjeriti sve izvore informacija o svjedočanstvima prije nego se krene u realizaciju ovog Programa.

Priznavanje inostrane obrazovne isprave takođe mora biti uspostavljeno na sličan način kao i za Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca. Ovo podrazumjeva kreiranje aplikacije za Ministarstvo prosvjete za obradu prijava od strane svršenih srednjoškolaca koji su obrazovanje stekli u inostranstvu i koji treba da završe postupak priznavanja inostrane obrazovne isprave. Na osnovu ovih izvora informacija, potrebno je uspostaviti sinhronizaciju izmjena i samim tim obezbjediti punjenje Registra svršenih srednjoškolaca (MIDT mora dobiti saglasnost od Agencije za zaštitu ličnih podataka da koristi formirani Registar odnosno elektronsku evidenciju i da izmjeni interna pravila o evidencijama). Na osnovu informacija Ministarstva prosvjete, broj lica kojima je priznata inostrana obrazovna isprava srednjeg obrazovanja kreće se na godišnjem nivou oko 200 (u 2012. godini 294).

Ministartstvo prosvjete posjeduje elektronsku bazu svih srednjoškolaca počev od 2012-2013. školske godine, što bi za pomenuti period olakšalo priliv podataka u novoformirani Registar. Imajući u vidu da za kompletiranje i provjeru svih podataka koje bi ova baza trebala da sadrži treba dosta vremena, a u cilju pronalaženja bržeg rješavanja ovog otvorenog pitanja, predlažemo organizovanje obaveznog seminara za sve polaznike koji smatraju da ispunjavaju

uslove za učešće u Programu, gdje će se na licu mjesta napraviti elektronska evidencija zainteresovanih lica sa svim neophodnim podacima. Dakle, s obzirom na neposjedovanje elektronskih baza za prethodne generacije, Registar bi se „punio“ i na ovaj način. U međuvremenu, svim srednjim školama je već zatraženo da počnu retroaktivno da unose podatke o učenicima, čime bi na taj način olakšali prikupljanje podataka i to ne samo za ovaj projekat, nego i za sve druge statističke evidencije gdje bi ovi podaci bili korisni.

2. Uspostaviti listu zanimanja i odgovarajućih programa opšteg i stručnog obrazovanja, kao i mapiranje između njih. Ovu aktivnost je obavezno izvršiti prije pokretanja servisa za prijavu u Program stručnog osposobljavanja srednjoškolaca, jer se traženo zanimanje mora uspostaviti kao šifarnik u sklopu formulara. Ministarstvo prosvjete, u saradnji sa Zavodom za zapošljavanje, mora jasno definisati šifarnik srednjoškolskih programa koji budu uključeni u Program, odnosno koji budu ponuđeni poslodavcima prilikom izjašnjavanja potreba.
3. Pokretanje servisa za elektronsku prijavu pravnih subjekata za učešće u Programu stručnog osposobljavanja preko ePortala, na sličan način kao i pri prijavljivanju za visokoškolce vodeći računa o specifičnostima srednjoškolskih programa.
4. Kreiranje baze podataka zahtjevanih srednjoškolskih programa kod zainteresovanih poslodavaca sa odgovarajućim statistikama, pregled statističkih informacija, prije prijave srednjoškolaca, kako bi se po potrebi moglo intervenisati sa proširenjima otvorenih radnih mjesta.
5. Obrada pristiglih elektronskih prijava pravnih subjekata preko Portala eUprave kroz provjeru kod Zavoda za zapošljavanje i Uprave za kadrove. Ovaj formular je potrebno kreirati, a registraciju sprovoditi na sličan način kao i u slučaju visokoškolaca, s osvrtnom na specifičnosti koje prate podatke o srednjoškolcima. Kriterijume registracije korisnika je potrebno prethodno propisati.

Kreiranje formulara za aplikaciju zainteresovanih svršenih srednjoškolaca, korisnika koji su stekli srednje obrazovanje na obrazovnim ustanovama u Crnoj Gori, kao i svršenih srednjoškolaca na obrazovnim ustanovama u inostranstvu. U slučaju nostrifikacije diploma, evidentirano je proširenje liste obrazovnih programa, te je stoga potrebno omogućiti mapiranje u odgovarajući program koji postoji u Crnoj Gori. Ukoliko su prethodno šifarnici uspostavljeni ispravno, ovdje neće biti potrebna intervencija.

6. Pružanje korisničke podrške putem e-maila eUprave. Dosta truda se uložilo u podršku korisnika u slučaju Programa za visokoškolce, a u slučaju srednjoškolaca realno je očekivati mnogostruko veći broj korisnika kojima je potrebna neka vrsta pomoći ili dodatnog objašnjenja. Potrebno je oformiti tim i proces podrške, kao i prava pristupa aplikaciji članovima tima podrške kako bi se omogućila pravovremena podrška.

Pored glavnog operativnog tima, Zavod za zapošljavanje mora da organizuje INFO punktove i radionice koje će pomagati korisnicima. Ne samo da je potrebna pomoć korisnicima, već i poslodavcima. Iz iskustva sa prethodnim Programom koji je organizovan za visokoškolce,

kako poslodavci tako i korisnici su imali problem kod prijave, te je potrebno kroz sistem područnih jedinica Biroa rada odrediti kontakt osobu koja će biti obučena da pruži objašnjenja korisnicima i poslodavcima tokom procesa prijave. Dodatno, u slučaju da korisnik ili poslodavac nisu u mogućnosti da elektronskim putem ispune prijavu, važno je obezbijediti računar u jedinicama Biroa rada na kojem se ovaj proces može odraditi.

Prijedlog bi bio i izrada uputstva gdje bi na jednostavan način bili definisani svi potrebni koraci za prijavu za Program za sve zainteresovane strane.

7. Kreiranje izvještaja prema Koordinacionom timu Programa za stručno usavršavanje. Kao i u slučaju visokoškolaca, biće potrebno izvještavati po raznim statistikama koje u svakom trenutku moraju biti spremne.
8. Kreiranje postavki za dodjeljivanje korisnika po konkretnim zahtjevima od strane poslodavaca, a na osnovu kriterijuma propisanih programom.

Najvažniji kriterijum će biti prosječna ocjena u toku školovanja (koja uključuje prosječne ocjene iz pojedinih razreda, kao i ocjenu na završnom ispitu). Dakle, sabiraju se prosječne ocjene za prvi, drugi i treći razred koje su navedene u svjedočanstvima i prosječne ocjene na završnom ispitu. Ukoliko se završni ispit sastoji od više dijelova, na primjer predmet od značaja i praktičan rad, potrebno je izračunati prosječnu ocjenu. Kriterijumi moraju biti jasno definisani i promovisani, kako bi svi korisnici bili ravnopravni u učešću. Drugi kriterijumi su da korisnik nema radnog staža i da se nalazi na evidenciji Zavoda za zapošljavanje.

9. Dodatno grupisanje srednjoškolskih programa po grupama na osnovu zahtjeva Koordinacionog tima. Ukoliko se ukaže potreba, kao i u slučaju visokoškolaca, biće potrebno predvidjeti dodatno grupisanje po programima i traženim radnim mjestima da bi se izvršilo uparivanje što većeg broja učesnika u programu.
10. Kreiranje završnog izvještaja toka dodjeljivanja, radi potvrde da je proces dodjeljen na osnovu kriterijuma, potpuno automatski.
11. Priprema ugovora na osnovu dodjeljivanja iz prethodne tačke. Potrebno je obezbijediti operatorima mogućnost manuelne intervencije, radi ručnog dodjeljivanja, kako bi se olakšao rad operatora. S obzirom da je realno očekivati da se neće u prvom krugu upariti svi korisnici sa poslodavcima, neophodno je obezbijediti drugi krug ručnog uparivanja, kao što je princip ovogodišnjeg Programa stručnog osposobljavanja visokoškolaca.

Praćenje toka stručnog osposobljavanja korisnika i isplata korisnicima

12. Podjela administrativnih ovlaštenja Uprave za kadrove (UZK) i Zavoda za zapošljavanje sa specifičnim pravima pregleda i izmjena podataka korisnika i radnih mjesta. Administracija ugovora i njima pripadajućih mjesečnih isplata, na sličan način kao i u slučaju visokoškolaca, sa svim specifičnostima i informacijama za Program za srednjoškolce.

- 13.** Elektronsko dostavljanje mjesečnih Izvještaja, koji će automatski biti upisani u bazu. Razlika u odnosu na Program visokoškolaca je da bi izvještaje dostavljali poslodavci, ali i korisnici. Važno je da i korisnici dostavljaju izvještaje o toku osposobljavanja jer je to jedan od dodatnih motiva za poslodavce da adekvatnije doprinesu ostvarenju glavnih ciljeva pokretanja i finansiranja Programa od strane Vlade. Ukoliko neki poslodavci ili korisnici ne žele ili nemaju način elektronskog dostavljanja, omogućiti operatorima (ZZZ ili UZK) da unesu ove podatke.
- 14.** Korisnicima Programa biće omogućen prikaz svih Izvještaja i isplata za njihovo radno mjesto, na sličan način kao i u slučaju visokoškolaca, ali sa svim specifičnostima i informacijama karakterističnim za Program stručnog osposobljavanja srednjoškolaca.
- 15.** Izvještavanje na nivou mjesečnih isplata i na nivou Programa stručnog osposobljavanja obuhvatiće mjesečne, statističke i određene ad-hoc izvještaje ovog Programa.

Organizovanje seminara

Kao novina, svi potencijalni korisnici bi trebali prisustvovati obaveznom seminaru koji će biti organizovan isključivo za njihovu pripremu za stručno osposobljavanje. S obzirom da će značajan broj korisnika Programa za obuku srednjoškolaca biti lica starosti između 18-19 godina, u razgovorima koje je radna grupa vodila sa predstavnicima privrede došlo se do zaključka da je neophodno organizovati jednodnevni seminar o pravima i obavezama zaposlenih. Akcenat treba staviti na prava koja ta lica imaju tokom radne prakse i koje su njihove obaveze. Takođe, neophodno ih je upoznati sa primjerima mobinga ili bilo koje vrste zloupotrebe tokom trajanja stručnog osposobljavanja. Prijedlog bi bio da se seminar organizuje u Upravi za kadrove u Podgorici, a po Biroima rada u ostalim opštinama, dok bi predavači na seminaru bili predstavnici Uprave za kadrove, koja već ima iskustva u organizovanju ovog vida seminara.

Kao što je već navedeno, druga funkcija seminara bi bila prikupljanje elektronske evidencije, koja je neophodna kod identifikacije korisnika prilikom elektronske prijave. Neophodna dokumentacija koju mora posjedovati korisnik na seminaru je:

- Lična karta (Ime, Prezime, JMB, adresa stanovanja, mjesto prebivališta)
- Dokaz o crnogorskom državljanstvu (na osnovu crnogorske biometrijske lične karte)
- Dokaz o završenoj srednjoj spremi (originalna svjedočanstva iz svih razreda ili ovjerena kopija, prosječna ocjena tokom srednje škole)
- Dokaz o priznavanju inostrane obrazovne isprave (ukoliko je srednje obrazovanje završeno van Crne Gore)
- Kontakti korisnika (email adresa, broj telefona i dr.)

Sve ove informacije organizatori seminara moraju objediniti u excel fajlu, čiju formu bi pripremilo Ministarstvo za informaciono društvo i telekomunikacije. Svi excel fajlovi se moraju sumirati (UZK sa one koji se budu obučavali kod njih, a ZZZ Podgorica za sve područne jedinice koje budu organizovale seminare), što se šalje administratorima Portala eUprave, koji dalje procesuiraju prema novom Registru svršenih srednjoškolaca. Na ovaj način, krajnji korisnici koji

su prošli obuku prebacuju se direktno u pomenuti Registar i imaju mogućnost nesmetane prijave preko Portala za stručno osposobljavanje, a samim tim smo sigurni da su prošli obuku i da su krajnji korisnici koje smo tražili.

Takođe, na ovom seminaru bi se organizovalo registrovanje na Portalu eUprave zainteresovanih korisnika preko e-mail adrese, kako bi se smanjila mogućnost neuspješnih prijava, a samim tim pomoglo korisnicima. Ukoliko korisnici nemaju otvoren e-mail nalog, organizatori bi pomogli oko kreiranja e-mail adrese jer je ona neophodna zbog dalje komunikacije sa krajnjim korisnicima tokom cijelog trajanja Programa.

Dakle, tokom seminara pored predavača potrebna je i tehnička podrška koja će vršiti sljedeće poslove:

- Provjera da li je korisnik donio svu dokumentaciju koja je neophodna da bi bio potencijalni korisnik;
- Unos svih podataka sa originalnih dokumenata u excel fajl (obratiti pažnju na računanje prosječne ocjene ili kod nostrifikovanih diploma koje se moraju provjeriti dodatno u Ministarstvo prosvjete);
- Otvaranje novih mail naloga ukoliko korisnik nema e-mail account;
- Registrovanje na portalu eUprave svih korisnika sa seminara.

Izmjena regulative

Kao preduslov uspješnog sprovođenja Projekta, prvi korak nakon izrade Analize treba da bude definisanje i usvajanje regulative koja bi dala jasne odredbe koje se odnose na ovu materiju.

Izradom **novog zakona o stručnom osposobljavanju lica sa srednjom stručnom spremom** potrebno je dati definiciju stručnog osposobljavanja (koja je identična kao i za visokoškolce – Zakon o stručnom osposobljavanju lica sa stečenim visokim obrazovanjem), navesti kriterijume za učešće i korisnika i poslodavaca, kao i smjernice za objavljivanje javnog poziva, trajanje stručnog osposobljavanja, potpisivanje i trajanje ugovora između korisnika i poslodavca, naknada i njena isplata, podsticajne mjere prilikom zapošljavanja lica koja su obavila stručno osposobljavanje kod istog poslodavca i dr. Posebnu pažnju treba posvetiti definisanju zakonskih odredbi koje bi se odnosile na prekršaje, inspekcijski nadzor, primjenjivanje opštih propisa o radu, imajući u vidu da se u većini slučajeva radi o mladim ljudima koji se prvi put, iako samo kroz stručno osposobljavanje, susrijeću sa tržištem rada.

Većina pomenutih tema je definisana u Zakonu o visokoškolcima i može poslužiti kao dobra osnova, pri čemu se treba voditi dvogodišnjih iskustvom sprovođenja Zakona, pa pojedine članove (kao npr. pravo na odmor, uloga mentora, kaznene odredbe kako za poslodavce tako i za korisnike koji ne žele da zaključe ugovor, radno vrijeme, broj radnih sati u nedjelji, rad za vrijeme vjerskih i državnih praznika - sve što se odnosi na prava i obaveze iz rada, način polaganja stručnog ispita nakon završenog stručnog osposobljavanja) treba detaljnije razraditi.

Specifično za Program stručnog osposobljavanja srednjoškolaca je da uslov za učešće u Programu imaju deficitarni kadrovi, koji bi se objavili u Javnom pozivu, a koji će se iz godine u godinu mijenjati. Tu mogućnost učešća dijela srednjoškolaca koji su završili trogodišnje programe, a koji su najpotrebniji tržištu rada, treba pretočiti u zakonsko rješenje koje bi dalo mogućnost da se na osnovu godišnje analize odredi koja su to konkretna zanimanja koja su te godine potencijalni korisnici Programa. Kao što je i ranije navedeno, za određivanje deficitarnih zanimanja neophodno je aktivno učešće privrede koja bi svoje potrebe predstavila resornim institucijama.

Nakon usvojenog zakona, potrebno je donijeti **izmjene i dopune Pravilnika o načinu objavljivanja javnog poziva, postupku i kriterijumima za stručno osposobljavanje**. Izmjene i dopune bi podrazumijevale posebno definisanje specifičnosti koje se odnose na visokoškolce u odnosu na srednjoškolce, dok bi dio članova Pravilnika bio identičan za sva lica koja se stručno osposobljavaju (način objavljivanja javnog poziva, prijava poslodavaca, elektronska rang lista...). Što se specifičnosti Programa za srednjoškolce tiče, treba i u pravilniku obrazložiti „deficitarna zanimanja“, takođe održavanje seminara prije početka Programa, kao i mjesečno izvještavanje koje bi dostavljali i korisnici i poslodavci.

Na osnovu već objavljenih **javnih poziva** za projekat osposobljavanja visokoškolaca, potrebno je pripremiti tekst Javnog poziva poslodavcima koji obavljaju djelatnost na teritoriji Crne Gore za učešće u Programu stručnog osposobljavanja lica sa stečenim deficitarnim srednjim obrazovanjem, izuzev državnih organa i organa lokalne uprave. Dodatno, potrebno je pripremiti i tekst javnog poziva za korisnike Programa.

Važno je što prije početi sa aktivnostima na pripremi regulative jer nije moguće tačno predvidjeti koliko bi njeno usaglašavanje i usvajanje trajalo, imajući u vidu da procedura podrazumijeva i usvajanje Zakona u Skupštini Crne Gore.

Promocija Programa

Prije organizovanja obaveznog seminara za korisnike, potrebno je uraditi intenzivnu promotivnu kampanju. Prvenstveno, treba se fokusirati na poslodavce kojima se trebaju predložiti prednosti učešća u programu i to ne samo zbog finansiranja osposobljavanja od strane države, već i zbog mogućnosti da oni obuče kadar koji im je u narednom periodu potreban za dalji razvoj biznisa. Osim prezentacija koje bi organizovala Vlada (posjete ministara i promocija Programa u svim lokalnim samoupravama zajedno sa predstavnicima Uprave za kadrove ili Zavoda za zapošljavanje...), važno je animiranje udruženja poslodavaca koji bi uputili svojim članovima otvoren poziv da podrže projekat.

Što se tiče srednjoškolaca, važno je kroz promotivne aktivnosti objasniti kriterijume za učešće, posebno znajući da svi srednjoškolci ne ispunjavaju kriterijume (objasniti izabrane smjerove/programe, uslov prijave na Biro rada, kao i uslov „bez radnog staža“).

Dodatno, medijska promocija je takođe od velikog značaja, te je potrebno organizovati učešća u emisijama, reklamni spot, pamflete, bilborde i dr.

Evaluacija Programa

Slijede pitanja koja su bila postavljena tokom anketiranja visokoškolaca, učesnika Programa osposobljavanja visokoškolaca, a koja mogu poslužiti kao osnov ankete za srednjoškolce. Ovo je anketa koja je sprovedena tokom trajanja Programa:

1. Da li ste započeli stručno osposobljavanje?
2. Da li imate mentora ili osobu zaduženu za proces Vašeg stručnog osposobljavanja?
3. Da li ste upoznati sa tim šta se na poslu od Vas očekuje?
4. Smatrate li da kod Poslodavca imate sve uslove za stručno osposobljavanje?
5. Da li ste počeli sa samostalnim obavljanjem nekih zadataka?
6. Sa čim ste najviše zadovoljni kod Vašeg Poslodavca?
7. Da li Vam se sviđa djelatnost firme i da li sebe vidite kao zaposlenog u toj firmi?
8. Da li imate neke zamjerke na Vašeg Poslodavca?
- 8.1. Ukoliko imate koje su to?
9. Da li želite da Vas posjeti neko na radnom mjestu iz Koordinacionog tijela za implementaciju Programa?
10. Da li bi studentima preporučili ovaj vid stručnog osposobljavanja naredne godine?
11. Neki Vaši utisci i zapažanja.
12. Vaš kontakt telefon.

Takođe, da bi se ocijenila uspješnost Programa neophodno je šest mjeseci nakon njegovog završetka sprovesti anketu kako sa polaznicima, tako i sa poslodavcima. Anketa za polaznike treba da pokaže prvenstveno da li su polaznici zadovoljni ovakvim vidom obuke, kako se Program stručnog osposobljavanja može unaprijediti i da li su nakon završetka Programa uspjeli da pronađu zaposlenje što je u osnovi i cilj ovog Programa. S druge strane, anketa za poslodavce treba da ukaže na nedostatke, mogućnost unapređenja Programa i njihovu spremnost da zadrže polaznike ili se uključe u eventualno novi krug realizacije projekta.

Zapošljavanje nakon učešća u Programu

Vlada Crne Gore je, u cilju stimulisanja zapošljavanja lica sa visokim obrazovanjem koja su prošla Program stručnog osposobljavanja visokoškolaca, donijela u julu 2013. godine donijela Uredbu o dopuni Uredbe o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica. Ovom dopunom uredbe je predviđeno da poslodavac koji zaposli lice koje se stručno osposobilo ne plaća doprinos za obavezno socijalno osiguranje na zarade (doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje, doprinos za zdravstveno osiguranje i doprinos za osiguranje od nezaposlenosti), doprinos za Fond rada i porez na dohodak fizičkih lica, do kraja 2014. godine, ako zaposli lice koje je stručno osposobljavao. Ovo u procentima znači da se poslodavcu subvencionira 45,43 % ukupnih fiskaliteta, odnosno poslodavac plaća neto zaradu i 54,57% od ukupnih fiskaliteta.

Očekujući da će i Program za stručno osposobljavanje svršenih srednjoškolaca naići na isti pozitivan prijem kod mladih i kod poslodavaca, bilo bi neophodno obezbijediti iste

mogućnosti kao i visokoškolcima kroz izradu nove Uredbe o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica. Na ovaj način poslodavci će biti podstaknuti da zadrže mlade ljude koji su se kod njih obučavali.

Okvirni budžet Programa na godišnjem nivou

S obzirom da je projekcija broja korisnika Programa na nivou do 2000 i da će njihovo stručno usavršavanje trajati 4 mjeseca, u budžetu je za njihove **zarade potrebno godišnje izdvojiti oko 1,6 miliona eura** (mjesečna nadoknada = 40% prosječne neto zarade). Ta sredstva je, po analogiji sa Programom stručnog usavršavanja visokoškolaca, potrebno planirati na odgovarajućim budžetskim pozicijama u Ministarstvu prosvjete ili u Ministarstvu rada, odnosno sa druge pozicije koju Vlada odredi, zavisno od odluke u vezi koordinacije Programa.

Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, je uspješno realizovan tokom dvije kalendarske godine preko **Portala eUprave**. Sam koncept, razvoj dodatnih modula, formiranje elektronskih baza, kreiranje poslovnih procesa između različitih subjekata, komunikacija preko Web servisa između različitih subjekata, je sličan i kod jednog i kod drugog Programa, tako da neće iziskivati velike troškove nadogradnje postojećeg Portala za potrebe novog Programa koji će biti namjenjen srednjoškolcima.

Kada su u pitanju segmenti **promocije Programa**, oni bi uključivali: brošure, flajere, plakate, najave u dnevnim novinama, bilborde i dr. Koristeći iskustva iz Programa stručnog osposobljavanja visokoškolaca, ukupni troškovi navedenih promotivnih aktivnosti bi maksimalno iznosili 5 i po hiljada eura. Udruženja poslodavaca su spremna da svojim kapacitetima takođe pomognu u promociji Programa i to na način da bi organizovali okrugle stolove u svojim prostorijama, slali cirkularna pisma o Programu svojim članovima i dr.

Što se tiče organizovanja **seminara** za potencijalne korisnike Programa, a u cilju smanjenja troškova, posebno je koristiti resurse koji ne zahtijevaju izdvajanje značajnih sredstava (sala resornih institucija, predavače za seminar iz Uprave za kadrove i drugih resornih institucija...).

Kalendar Programa

Prve aktivnosti vezane za projekat, a koje se odnose na definisanje Koordinacionog tima i resornih institucija, a zatim aktivnosti na pripremi regulative i portala eUprave, potrebno je započeti odmah nakon usvajanja Analize na Vladi Crne Gore, sa rokom završetka do kraja II kvartala 2014. godine. Do kraja istog kvartala potrebno je pripremiti promotivnu kampanju koja bi počela 01. septembra 2014. godine, ali i pripremiti seminar, obučiti zaposlene ZZZ koji će pomagati prilikom procesa prijave za učešće na seminaru i testirati Portal.

Prijave korisnika da su zainteresovani za seminar bi, u periodu od 10. septembra do 10. oktobra 2014. godine, bi išle preko područnih jedinica Biroa rada. Nakon isteka roka za prijave, formirale bi se grupe po područnim jedinicama Biroa i organizovali seminari. U zavisnosti od broja prijavljenih bio bi i broj seminara. Za realizaciju seminara bi bili zaduženi Uprava za kadrove i Zavod za zapošljavanje. Svi korisnici bi se kontaktirali preko maila, putem pošte ili kontakt telefona (ovo radi ZZZ nakon isteka roka za prijavu kandidata i definisanih termina za seminar).

Prilikom prisustva seminaru svaki korisnik mora predati, odnosno dati na uvid odgovarajuću dokumentaciju kojom potvrđuje da je korisnik koji ima pravo na stručno osposobljavanje (ovo iz razloga što će korisnici biti mapirani na deficitarne programe ili one programe za koje se izdaju dozvole za strance).

Po isteku seminara ide Javni poziv za poslodavce, a odmah nakon toga jednomjesečna prijava poslodavaca. Prijava poslodavaca ide po istom principu kao i prijava poslodavaca kod visokoškolaca. Papirna i elektronska forma obrasca mora ići i u ovom slučaju. Potrebno je definisati formu Obrasca koji će se ispunjavati kako u papirnom obliku tako i elektronskom, sa definisanim šifrnikom. Predlagači ove forme treba da budu Ministarstvo prosvjete i ZZZ. Nakon isteka roka za poslodavce, prijavljuju se korisnici koji biraju kod kog poslodavca žele da obave stručno osposobljavanje. Potencijalne korisnike kontaktiramo preko e-maila (ovo radi eUprava), putem pošte ili kontakt telefona (ovo radi ZZZ) kako bi se prijavili na stručno osposobljavanje.

Prijava korisnika za stručno osposobljavanje se realizuje u 3 koraka. Korak 1 je Prijava korisnika, gdje korisnik unosi svoje Ime, Prezime, JMB, što je završio i provjera da li postoji taj korisnik u Registru svršenih srednjoškolaca. Ovo je prva kontrola korisnika (provjera da li je to korisnik koji je prošao seminar i ima završen program koji je određen kao deficitarni).

Korak 2 je provjera da li se lice nalazi na evidenciji Zavoda za zapošljavanje kao lice bez radnog staža. Ukoliko je korisnik prošao Korak 1, a radio je u svojoj struci odnosno bio je radno angažovan, sistem ga po automatizmu odbija. Ukoliko je korisnik lice koje nije radilo, prolazi na korak 3. Korak 3 je Izbor preferenci. Korisnik na Koraku 3 vidi samo one poslodavce koji su tražili njegov srednjoškolski program. Npr. ukoliko je korisnik završio Poljoprivrednu školu, identifikuje ga sistem kao Marko Marković, veterinarski smjer, koji je bez radnog staža, na Koraku 3 vidi sve poslodavce u Crnoj Gori koji su tražili veterinarski smjer.

»KALENDAR« PROGRAMA STRUČNOG OSPOSoblJAVANJA SREDNJOŠKOLACA	
novembar 2013	Usvajanje Analize na sjednici Savjeta za unapređenje poslovnog ambijenta, strukturnih i regulatornih reformi
	Usvajanje Analize na sjednici Vlade Crne Gore
	Definisanje Koodinacionog tima za sprovođenje Programa
decembar 2013 – jul 2014	Usvajanje regulative od strane nadležnih institucija (zakon, pravilnik)
	Sprovođenje tenderske procedure za nadogradnju Portala eUprave i uspostavljanje Portala kao podrške Projektu
1. septembar – 15. novembar	Informativne i promotivne aktivnosti za sve zainteresovane strane
10. septembra – 10. oktobra	Poziv za zainteresovane korisnike za stručno osposobljavanje
	Zavod za zapošljavanje
	Uprava za kadrove
10. oktobra	Objavljivanje Javnog poziva
	Zavod za zapošljavanje
	Uprava za kadrove
15. oktobra – 15. novembra	Prijava poslodavaca, Seminar za korisnike
	Poslodavci koji obavljaju djelatnost na teritoriji Crne Gore
	Privatni sektor i državni organi – preduzeća u većinskom vlasništvu države
15. novembra – 15. decembra	Prijava korisnika
	Lica sa stečenim deficitarnim obrazovanjem bez radnog staža
15. decembra – 15. januara	Upućivanje korisnika na stručno osposobljavanje
	Uprava za kadrove
	Zavod za zapošljavanje
15. januara – 1. februara	Potpisivanje Ugovora
	Poslodavci
	Korisnici
01. februara – 31. maja	Obavljanje stručnog osposobljavanja
	Korisnici kod poslodavaca

Zaključak

Program stručnog osposobljavanja svršenih srednjoškolaca predstavlja model koji je kompatibilan sa ostalim Vladinim mjerama koje se odnose na politiku zapošljavanja mladih i koji bi doprinio smanjenju stope nezaposlenosti kod ove veoma važne grupacije, ali i sa modelima koji se primjenjuju u zemljama EU. Stručno osposobljavanje predstavlja jedan vid nastavka obrazovanja u kojem se lice kod poslodavca na praktičan način upoznaje sa realnim radnim okruženjem i dobija šansu u praksi primjene znanja koja su stekli tokom redovnog obrazovanja, da razviju potrebne vještine i kompetencije, kako bi poboljšali svoj položaj na tržištu rada. Dakle, lice postaje spremnije za rad i posjeduje kvalitete na osnovu kojih se može lakše zaposliti. Kako je u toku Program osposobljavanja visokoškolaca, novi Program osposobljavanja srednjoškolaca bi promovisao značaj i stručnog srednjoškolskog kadra koji je neophodan za razvoj ekonomije, posebno u razvojnim oblastima kao što su turizam, građevinarstvo, poljoprivreda.

Razmatrajući sve aspekte ovog Programa, došlo se do zaključka da se Program odnosi na svršene srednjoškolce koji su završili programe koji su deficitarni na tržištu rada Crne Gore, odnosno koji posjeduju kvalifikacije koje se velikim dijelom uvoze prvenstveno iz zemalja regiona. Dakle, definisana je lista profesija koje su, na osnovu više analiza odrađenih od strane javnog i privatnog sektora, potrebne tržištu i koje se prvenstveno odnose na III stepen stručne spreme.

Kada govorimo o potencijalnim poslodavcima, imajući u vidu specifičnost odabranih deficitarnih profesija, fokus bi bio na poslodavcima iz privatnog sektora, uz mogućnost učešća preduzeća u većinskom vlasništvu države (uključujući i preduzeća u vlasništvu lokalne samouprave).

Na osnovu grube, ali jedino moguće procjene u ovom trenutku, Program bi uključivao do 2000 lica koji bi primali mjesečnu nadoknadu od 40% prosječne neto zarade, u trajanju Programa od 4 mjeseca, što ukupno predstavlja troškove od 1,6 miliona eura na godišnjem nivou. Ostali troškovi vezani za promociju, organizovanje seminara, prilagođavanja Portala eUprave itd. bi iznosili do 10.000 eura.

Program bi se realizovao uz pomoć Portala eUprave, a kriterijum za uparivanje srednjoškolca i poslodavaca bi bio uspjeh tokom srednjoškolskog obrazovanja.

U cilju uspješne implementacije projekta, nakon usvajanja Analize od strane Vlade, neophodno je definisati tim koji bi bio zadužen za koordinaciju Programa i otpočeti sa definisanjem odredbi zakona i pravilnika koji bi se bavio ovom problematikom. Stručno osposobljavanje svršenih srednjoškolaca bi trajalo od 01. februara do 31. maja, dok bi se sa promocijom Programa i objavljivanjem javnih poziva za učešće otpočelo u septembru prethodne godine. Dakle, prva godina Programa bi bila februar - maj 2015. godine.

Dobro koordinirana promocija Programa, a tokom i nakon implementacije evaluacija, su od presudnog značaja.

Kako bi se u što većoj mjeri postigao krajnji cilj, a to je veće zapošljavanje mladih, potrebno je razmotriti opciju stimulisanja poslodavaca u smislu određenih subvencija ukoliko zaposle lica koja su osposobljavali na osnovu ovog Programa.

Veoma je važno istaći da je Program dobio podršku udruženja poslodavaca iz Crne Gore koji su tokom izrade Analize i razmjene mišljenja iznijeli stav da treba pokrenuti Program i da su oni spremni da ga podrže i promovišu.

Pored ispunjenja glavnog cilja Programa, a to je veće zapošljavanje mladih uz pomoć bolje osposobljenosti, tj. pripreme za tržište rada, Program bi trebao pozitivno da utiče na više oblasti:

- Ova vrsta Programa može imati pozitivne efekte na smanjenje „rada na crno“ i uvođenje dijela crnog tržišta u legalne tokove, jer poslodavci četiri mjeseca imaju lica na stručnom osposobljavanju koje plaća država, a nakon toga dobijaju mogućnost da istu osobu zaposle uz značajno niže troškove koji se odnose na doprinose, ukoliko Program budu pratile određene subvencije.
- Program će doprinijeti boljem razumijevanju odnosa ponude i tražnje na tržištu rada, sa aspekta deficitarnih zanimanja, ali i sa aspekta regionalne ponude i tražnje, odnosno migracije stanovništva.
- Rezultati realizacija Programa će pomoći resornim institucijama pri kreiranju politike zapošljavanja, kao i upisne politike srednjoškolskog obrazovanja u narednom periodu. Podaci dobijeni tokom realizacije Programa bi predstavljali dobar izvod podataka, koji zajedno sa ostalim važnim izvorima mogu doprinijeti unapređenju procesa donošenja odluka u vezi sa kreiranjem politike vezane za ovu oblast. Svakako, mora se uzeti u obzir da se prilikom donošenja odluka uporedno razmatra razvojna komponenta obrazovanja, koja mora odražavati ne samo trenutne potrebe i stanje na tržištu, nego i potrebe za razvojem ljudskih resursa u dužem vremenskom periodu, a u skladu sa strateškim opredjeljenjima države.
- Program bi uticao na podizanje svijesti o značaju zanimanja III stepena, tkv. „proizvodnih“ profila, i deficitarnih zanimanja za razvoj ekonomije Crne Gore. Takođe, moguće je da bi uticao i na odabir ovih programa od strane budućih generacija za razliku od programa čiji se kadrovi u velikom broju nalaze na ZZZ i imaju teškoća da se zaposle. To bi svakako pozitivno uticalo na tržište rada.
- S druge strane, Program bi bio mogućnost da se utiče na promjenu svijesti poslodavaca u dijelu njihovog doprinosa i njihove uloge pri obučavanju mladih ljudi koji su potrebni ukupnom ekonomskom razvoju države. S obzirom da se često čuje primjedba od strane poslodavaca da kadrovi nemaju dovoljno iskustva, Program je dobra prilika i da poslodavci, bez troškova, sami obuče radnu snagu za njihove potrebe.
- Svakako, korišćenje portala eUprave je promocija informatičkog društva i jedva vrsta pritiska na sve korisnike i poslodavce da se koriste elektronskim rješenjima koja će im svakako vremenom olakšati i poboljšati rad.

- Projekat bi uticao i na formiranje elektronske baze srednjoškolaca koja je svakako potrebna za razne vrste izvještaja i vođenja statistike. Srednje škole su tek od prošle godine počele da vode e-baze, a Projekat bi zahtijevao da se i retroaktivno vode e-baze, koliko je to realno moguće.

PRILOG

PRILOG 1: Ponuda, tražnja i zapošljavanje po pojedinim stepenima stručne spreme na tržištu rada u Crnoj Gori u 2012. godini - III Stepen stručne spreme

Rb.	Grupa zanim.	Šifra zanim.	Zanimanje	Nez na poč. 2011	Novoprijavljeni u 2012		Ukupna ponuda 2010 5 + 6	Prijav. slob. radna mjes.	Razlika 8 - 9		Zap. u 2010
					Ukup no	Bez staža			Sufic. 8 > 9	Defi 8 < 9	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	01	Proizvođači bilja		9	42	9	42	21	21		18
2	05	Prerađivači hrane i pića		76	78	20	154	122	32		43
		300502	Pekar	11	9	1	20	61		41	
3		300513	Mesar	26	19	5	45	55		10	17
4	10	Prerađivači i obrađivači drveta		214	98	18	312	25	287		23
5		301000	Prerađivač i obrađivač drveta (III SSS i KV)	78	58	11	136	8	128		10
6		301035	Stolar za montažu, opravke i održavanje	113	25	4	136	10	128		13
7	15	Rudari i oplemenjivači ruda		52	22	5	74	19	55		13
8		301505	Rukovalac jednostavne rudarske mehanizacije	19	9	-	28	4	24		10
9	16	Metalurzi		49	42	9	91	3	88		21
10	18	Obrađivači metala		967	707	142	1. 674	97	1.577		255
11		301801	Metalostrugar	307	251	38	538	2	536		81
12		301802	Metaloglodač	56	40	5	96	2	94		9
13		301813	Bravar	374	251	49	625	60	565		93
14		301816	Autolimar	77	77	19	154	4	150		37
15		301835	Elektrozavariv.	32	19	6	51	1	50		8
16		301836	Zavarivač - rezač gasom	38	26	9	64	8	56		8
17	19	Monteri i instalateri u mašinstvu		148	174	85	322	25	207		56
18		301900	Mont.- inst. maš.	12	22	11	34	4	30		18

		301972	Vodoinstalater	62	63	25	125	17	108		20
		301973	Instalater grijanja	49	57	36	106	3	103		11
19		301974	Instal. klomatiz.	7	10	7	17	-	17		1
20	22	Mehaničari i mašinisti		1.039	1.143	353	2.182	87	2.029		357
21		302200	Mehaničar, mašinista, mašinbravar (III SSS i KV)	252	262	63	514	27	487		54
22		302201	Mašinski mehaničar	97	72	23	169	10	159		49
23		302205	Mehaničar za alatne mašine	18	39	11	57	1	56		12
24		302210	Brodomehanič.	32	45	11	77	3	74		20
		302220	Automehaničar	581	679	229	1260	44	1.216		199
25		302273	Mehanič. za rashl. uređ.	10	19	10	29	-	29		11
26	24	Elektroenergetičari		248	234	55	482	42	440		89
27		302400	Elektromonter - instalater (III SSS i KV)	40	22	4	62	15	47		7
28		302421	Elektromonter energetskih mašina i uređaja	24	13	-	37	1	36		5
29		302431	Elektroinstalater	160	185	46	345	26	319		71
30		302432	Elektromonter instalacija i mašina	22	13	5	35	2	33		6
31	25	Elektromehaničari		472	566	147	1.038	37	1.001		187
32		302500	Elektromehanič ar (III SSS i KV)	223	239	52	462	30	432		84
33		302531	Izrađivač električnih mašina i opreme	28	72	14	100	-	100		24
34		302564	Autoelektričar	193	221	70	414	6	408		78
35	26	Elektroničari		32	32	8	64	2	62		12
36		302621	Radio i TV mehaničar	24	31	8	55	-	55		11
37	27	Zanimanja telekomunikacija		30	35	10	65	2	63		20
38		302700	Monter telekomunikacio nih mreža (III SSS i KV)	16	28	9	44	-	44		18
39	31	Hemičari		19	46	16	65	2	63		13
40		303100	Izrađiv. hem. proizvoda	10	28	10	38	2	36		8
41	36	Grafičari		29	6	1	35	7	28		1

42	39	Tekstilci		136	65	13	201	1	200		15
43		303921	Prelac	50	20	3	70	-	70		4
44		303931	Tkač	43	24	6	67	-	67		7
45	40	Proizvođači odjeće		315	293	87	608	2	606		72
46		304000	Krojač i konfeksionar (III SSS i KV)	95	146	65	241	-	241		30
47		304023	Šivač konfekcije	114	101	12	215	-	215		35
48		304024	Krojač	82	22	3	104	2	102		6
49	41	Kožari i krznari		10	14	3	24	-	24		-
50	42	Obućari i kožni galanteristi		152	75	15	227	-	227		19
51		304221	Obućar	86	59	12	145	-	145		16
52		304223	Izrađivač gornjih dijelova obuće	50	8	-	58	-	58		2
53	46	Tapetari		16	3	-	19	-	19		-
54	47	Farbari i lakireri		44	10	-	54	8	46		3
55		304701	Moler - farbar	31	8	-	39	5	34		3
56	52	Građevinari		187	133	40	320	148	172		102
57		305201	Armirač	18	8	-	26	6	20		17
58		305203	Tesar	34	13	4	47	13	34		21
59		305204	Zidar	47	15	5	62	36	26		5
		305211	Hidrograđevinar	13	21	6	34	-	34		22
60		305231	Rukovalac jednostavnih građevinskih mašina	52	36	15	88	69	19		22
61		305267	Građevinski laboratorijski pripremač	13	26	5	39	-	39		11
62	53	Zanimanja završnih građ. radova		44	60	33	104	11	93		23
63	56	Zanimanja drumskog saobraćaja		232	152	29	384	288	96		146
64		305600	Vozač drumskog vozila (III SSS i KV)	197	121	18	318	206	112		112
65		305604	Vozač teretnjaka	7	2	-	9	57		48	13
66	60	Zanimanja PTT saobraćaja		27	25	5	52	2	50		9
67		306001	Poštar	23	25	5	48	2	46		9
68	64	Trgovci		1.548	1.332	324	2.880	685	2.195		665

69		306400	Prodavac	1.519	1.271	309	2.790	659	2.131		657
70		306461	Magacioner	29	61	15	90	26	64		8
71	65	Zanim. ugostiteljstva i turizma		1.096	1.223	311	2.319	1.196	1.123		701
72		306500	Ugostitelj (III SSS i KV)	20	19	7	39	102		63	15
73		306513	Kelner	588	599	140	1.187	619	568		396
74		306515	Kuvar jednostavnih jela	469	558	153	1.027	246	771		222
75		306516	Poslastičar jednostavnih poslastica	17	45	11	62	18	44		19
76		306517	Točilac pića	2	2	-	4	201		197	49
77	71	Administratori		138	162	42	300	31	252		57
78		307111	Daktilograf	132	143	28	275	23	252		53
79	72	Zanim. odbrane bezb. i zaštite		7	4	1	11	14		3	17
80	96	Zanimanja ličnih usluga		280	486	196	766	46	720		139
81		309640	Frizer za žene	200	371	137	571	32	539		103
82		309641	Frizer za muškarce	57	103	50	160	11	149		32
83	Ukupno 1-83			8.559	8.601	2.274	17.160	5.435	11.725		3.763
84	Ukupno III sss			7.625	7.306	1.990	14.931	4.492	10.439		1.430

PRILOG 2: Tabela lica sa III stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZ bez radnog staža

Zanimanje	Bez staža	Bez staža žene
Proizvođač bilja (III SSS i KV)	1	1
Ratar	1	0
Voćar	0	0
Cvjećar	1	1
Poljoprivrednik za proizvodnju i zaštitu bilja	0	0
Rukovalac poljoprivrednih mašina	0	0
Prerađivač hrane i pića (III SSS i KV)	2	2
Pekar	5	2
Konditor	0	0
Mljekar	1	0
Rukovalac uređaja za proizvodnju i preradu voća i povrća	0	0
Mesar	2	1
Kuvar industrijskih jela	3	3

Šumar (III SSS i KV)	0	0
Rasadničar u šumarstvu	0	0
Lovočuvar	0	0
Sekač šume motornom testerom	0	0
Prerađivač i obrađivač drveta (III SSS i KV)	5	2
Izrađivač - obrađivač furnira	0	0
Krojač furnira	1	0
Sortirer drvenih elemenata i gotovih proizvoda	0	0
Stolar za montažu, opravke i održavanje	4	1
Stolar za dekor i umjetničke predmete od drveta	1	1
Stolar za izradu šablona i ortopedskih pomagala	0	0
Izrađivač drvene galanterije	0	0
Brodograditelj elemenata od drveta	0	0
Brodostolar	0	0
Rudar i oplemenjivac ruda (III SSS i KV)	0	0
Rudar podzemne eksploatacije	1	0
Rukovalac jamske utovarne mehanizacije	0	0
Rukovalac jednostavne rudarske mehanizacije	3	0
Rudar površinske eksploatacije	0	0
Rukovalac bagera cikličnog djelovanja	0	0
Rukovalac opreme za bušenje u površinskoj eksploataciji	1	0
Floter rude	0	0
Rukovalac postrojenja za proizvodnju čelika	0	0
Rukovalac postrojenja za toplo valjanje čelika	0	0
Rukovalac postrojenja za hladno valjanje i vučenje čelika	1	1
Livački jezgrar - kalupar	0	0
Livač lakih i obojenih metala	0	0
Livač preciznog liva	0	0
Termoobrađivač metala	2	1
Galvanizer	1	0
Rukovalac postrojenja za proizvodnju metalnih užadi	0	0
Obrađivač metala (III SSS i KV)	6	4
Metalostrugar	26	2
Metaloglodač	8	0
Metalobušač	1	0
Metalobrusač	1	0
Oštrač alata	0	0
Bravar	23	0
Brodobravar	0	0
Limar	2	0
Autolimar	17	0
Aviolimar	0	0
Rukovalac mašina za izradu reznog alata	0	0
Izdavalac alata	0	0
Kovač	0	0
Metaloпресер	0	0
Elektrozavarivač	4	0
Zavarivač - rezač gasom	7	0

Kotlar - kazandžija	0	0
Zlatar - draguljar	4	4
Monter - instalater (III SSS i KV)	5	0
Brodomonter	0	0
Monter cjevovoda	2	0
Monter metalnih konstrukcija	0	0
Monter hidroenergetskih postrojenja	0	0
Mašinski instalater	2	0
Vodoinstalater	23	0
Instalater grijanja	36	0
Instalater klimatizacije	8	0
Mašinski tehnički crtač	1	1
Mehaničar, mašinista, mašinbravar (III SSS i KV)	22	0
Mašinski mehaničar	11	3
Mehaničar za alatne mašine	0	0
Brodomehaničar	3	0
Motomehaničar	0	0
Automehaničar	102	0
Mehaničar za šinska vozila	0	0
Mehaničar za metalurška postrojenja	0	0
Precizni mehaničar	0	0
Mehaničar za medicinsku i laboratorijsku opremu	0	0
Mehaničar za uređaje za mjerenje i regulaciju	0	0
Mašinista termoeenergetskih postrojenja	1	0
Mašinista za parne kotlove	1	0
Mehaničar za rashladne uređaje	3	0
Elektromonter - instalater (III SSS i KV)	10	0
Železnički elektroenergetičar	1	1
Elektromonter energetskih mašina i uređaja	4	0
Elektroinstalater	37	0
Elektromonter instalacija i mašina	8	0
Izrađivač kablovskog pribora i priključaka	0	0
Elektromehaničar (III SSS i KV)	31	0
Izrađivač električnih mašina i opreme	4	0
Izrađivač električnih proizvoda za domaćinstvo	0	0
Izrađivač električnih mjernih instrumenata i sklopova	1	0
Elektromehaničar pogona	0	0
Autoelektričar	34	0
Izrađivač - monter elektronskih proizvoda (III SSS i KV)	0	0
Radio i TV mehaničar	5	0
Monter telekomunikacionih mreža (III SSS i KV)	4	0
Monter telekomunikacionih vodova	1	0
Monter telekomunikacione opreme	2	0
Elektromehaničar za računarne (III SSS i KV)	2	1
Izrađivač hemijskih proizvoda (III SSS i KV)	4	4
Rukovalac hemijskih uređaja i mašina	1	1
Rukovalac hemijskih laboratorijskih uređaja	1	1
Konfeksionar gumarskih proizvoda	1	0

Gipsomodelar	3	0
Staklar (III SSS i KV)	0	0
Izrađivač celuloze i papira (III SSS i KV)	0	0
Rukovalac mašina i uređaja za proizvodnju celuloze i papira	0	0
Grafičar (III SSS i KV)	1	1
Reprofotograf	0	0
Grafički crtač - retušer	0	0
Štampar ravne štampe	0	0
Knjigovezac	4	2
Kartonažer	0	0
Tekstilni radnik (III SSS i KV)	1	1
Prelac	8	6
Tkač	2	2
Pletač	0	0
Užar - mrežar	0	0
Apreter - dorađivač tekstila	3	2
Bojadisar tekstila	0	0
Krojač i konfektionar (III SSS i KV)	6	6
Krojač tekstila	3	3
Šivač konfekcije	19	18
Krojač	17	16
Krojač kožne odjeće	2	2
Obrađivač kože i krzna (III SSS i KV)	0	0
Kožar	0	0
Izrađivač obuće i kožne galanterije (III SSS i KV)	0	0
Obučar	12	5
Izrađivač gornjih djelova obuće	2	0
Izrađivač donjih djelova obuće	0	0
Izrađivač kožne galanterije	0	0
Tapetar	1	0
Kolski tapetar	1	0
Moler - farbar	1	0
Metalofarbar - lakirer	7	0
Armirač	0	0
Betonirač	0	0
Tesar	1	0
Zidar	1	0
Hidrograđevinar	2	0
Montažer građevinskih prefabrikovanih konstrukcija	1	0
Rukovalac jednostavnih građevinskih mašina	15	0
Putar	0	0
Građevinski laboratorijski pripremač	3	2
Podopolagač	0	0
Građevinski keramičar	6	0
Teracer	8	0
Građevinski gipsar	2	0
Kamenorezac	0	0
Zastakljivač	0	0

Vozač drumskog vozila (III SSS i KV)	18	0
Vozač traktora	0	0
Vozač putničkog automobila	7	0
Vozač teretnjaka	0	0
Vozač autobusa	0	0
Vozač motornih pružnih vozila	1	0
Mašinovođa manevarke	0	0
Kondukter u željezničkom saobraćaju	0	0
Brodski mašinista	0	0
Poštar	5	5
Telefonista	1	0
Telegrafista	0	0
Rukovalac pretovarne mehanizacije	0	0
Rukovalac dizalice	0	0
Prodavac (III SSS i KV)	145	88
Prodavac robe svakodnevne potrošnje	48	33
Prodavac u maloprodaji prehrambene robe	0	0
Prodavac u maloprodaji mješovite robe	0	0
Magacioner	7	3
Ugostitelj (III SSS i KV)	3	0
Kelner	65	8
Kuvar jednostavnih jela	88	46
Poslastičar jednostavnih poslastica	8	7
Evidentičar utrošaka	0	0
Administrator	6	5
Daktilograf	16	16
Zaštitar imovine - portir	0	0
Babica	0	0
Pedikir	0	0
309640 Frizer za žene	71	70
Frizer za muškarce	24	4
Frizer - vlasuljar	3	2
Fotograf	0	0
UKUPNO III stepen	1154	391

PRILOG 3: Tabela lica starosti od 15-35 godina sa III stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZ bez radnog staža

Zanimanje	Bez staža	Bez staža Ž
Proizvođač bilja (III SSS i KV)	1	1
Ratar	1	0
Voćar	0	0
Cvjećar	1	1
Poljoprivrednik za proizvodnju i zaštitu bilja	0	0
Prerađivač hrane i pića (III SSS i KV)	1	1

Pekar	5	2
Mljekar	1	0
Mesar	0	0
Kuvar industrijskih jela	3	3
Rasadničar u šumarstvu	0	0
Prerađivač i obrađivač drveta (III SSS i KV)	1	0
Stolar za montažu, opravke i održavanje	1	0
Izrađivač drvene galanterije	0	0
Rukovalac jednostavne rudarske mehanizacije	3	0
Rukovalac opreme za bušenje u površinskoj eksploataciji	1	0
Rukovalac postrojenja za toplo valjanje čelika	0	0
Rukovalac postrojenja za hladno valjanje i vučenje čelika	0	0
Termoobrađivač metala	2	1
Galvanizer	1	0
Obrađivač metala (III SSS i KV)	5	4
Metalostrugar	16	2
Metaloglodač	3	0
Bravar	15	0
Limar	1	0
Autolimar	11	0
Rukovalac mašina za izradu reznog alata	0	0
Elektrozavarivač	2	0
Zavarivač - rezač gasom	6	0
Zlatar - draguljar	4	4
Monter - instalater (III SSS i KV)	5	0
Monter cjevovoda	2	0
Mašinski instalater	2	0
Vodoinstalater	22	0
Instalater grijanja	36	0
Instalater klimatizacije	8	0
Mehaničar, mašinista, mašinbravar (III SSS i KV)	12	0
Mašinski mehaničar	1	1
Mehaničar za alatne mašine	0	0
Brodomehaničar	2	0
Automehaničar	100	0
Mehaničar za šinska vozila	0	0
Precizni mehaničar	0	0
Mehaničar za uređaje za mjerenje i regulaciju	0	0
Mehaničar za rashladne uređaje	3	0
Elektromonter - instalater (III SSS i KV)	8	0
Elektromonter energetskih mašina i uređaja	2	0
Elektroinstalater	31	0
Elektromonter instalacija i mašina	6	0
Elektromehaničar (III SSS i KV)	29	0
Izrađivač električnih mašina i opreme	4	0
Izrađivač električnih mjernih instrumenata i sklopova	1	0
Elektromehaničar pogona	0	0
Autoelektričar	33	0

Radio i TV mehaničar	3	0
Monter telekomunikacionih mreža (III SSS i KV)	4	0
Monter telekomunikacionih vodova	1	0
Monter telekomunikacione opreme	2	0
Elektromehaničar za računare (III SSS i KV)	1	0
Izrađivač hemijskih proizvoda (III SSS i KV)	3	3
Rukovalac hemijskih uređaja i mašina	1	1
Konfektionar gumarskih proizvoda	1	0
Gipsomodelar	3	0
Grafičar (III SSS i KV)	1	1
Knjigovezac	2	1
Prelac	3	2
Apreter - dorađivač tekstila	1	1
Krojač i konfektionar (III SSS i KV)	3	3
Šivač konfekcije	9	9
Krojač	8	8
Krojač kožne odjeće	0	0
Obučar	4	1
Izrađivač kožne galanterije	0	0
Tapetar	1	0
Kolski tapetar	0	0
Metalofarbar - lakirer	4	0
Armirač	0	0
Hidrogradevinar	2	0
Montažer građevinskih prefabrikovanih konstrukcija	1	0
Rukovalac jednostavnih građevinskih mašina	13	0
Građevinski laboratorijski pripremač	3	2
Građevinski keramičar	6	0
Teracer	8	0
Građevinski gipsar	2	0
Kamenorezac	0	0
Vozač drumskog vozila (III SSS i KV)	14	0
Vozač putničkog automobila	7	0
Vozač motornih pružnih vozila	1	0
Kondukter u željezničkom saobraćaju	0	0
Poštar	4	4
Prodavac (III SSS i KV)	111	64
Prodavac robe svakodnevne potrošnje	26	21
Prodavac u maloprodaji mješovite robe	0	0
Magacioner	4	3
Ugostitelj (III SSS i KV)	1	0
Kelner	57	6
Kuvar jednostavnih jela	80	40
Poslastičar jednostavnih poslastica	6	5
Administrator	6	5
Daktilograf	15	15
Pedikir	0	0
Frizer za žene	65	64

Frizer za muškarce	22	4
Frizer - vlasuljar	3	2
UKUPNO III stepen	904	285

PRILOG 4: Tabela lica sa trećim stepenom stručne spreme koja su trenutno na ZZZ bez radnog staža po centrima Biroa rada

Zanimanje	BR	BD	UL	BA	AN	PL	RŽ	BP	MK	NK	PŽ	ŠV	ŽB	PV	PG	KL	DG	CT	HN	TV	KO	CG
Proizvođač bilja (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Ratar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Cvječar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Prerađivač hrane i pića (III SSS i KV)	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Pekar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	1	5
Mljekar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Kuvar industrijskih jela	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	3
Prerađivač i obrađivač drveta (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Stolar za montažu, opravke i održavanje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Rukovalac jednostavne rudarske mehanizacije	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	3
Rukovalac opreme za bušenje u površinskoj eksploataciji	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Termoobrađivač metala	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2
Galvanizer	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Obrađivač metala (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	5
Metalostrugar	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	8	2	0	1	0	1	0	0	16
Metaloglođač	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3
Bravar	0	0	0	1	0	0	0	1	0	9	0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0	15
Limar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Autolimar	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1	0	0	0	0	5	0	1	0	0	1	0	11
Elektrozavariv	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2

ač																						
Zavarivač - rezač gasom	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	6
Zlatar - draguljar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	4
Monter - instalater (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0	5
Monter cjevovoda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2
Mašinski instalater	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2
Vodoinstalat	0	0	0	2	1	0	0	15	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	22
Instalater grijanja	0	0	0	0	0	0	2	13	1	0	0	0	0	13	5	1	0	0	0	2	0	37
Instalater klimatizacije	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	3	0	0	0	2	8
Mehaničar, mašinista, mašinbravar (III SSS i KV)	0	1	0	0	2	0	2	1	1	2	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	12
Mašinski mehaničar	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Brodomehaničar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
Automehaničar	5	0	1	9	1	8	3	32	1	9	0	0	0	6	12	4	5	0	0	3	1	100
Mehaničar za rashladne uređaje	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	3
Elektromonter - instalater (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	1	0	0	0	2	0	0	0	1	0	8
Elektromonter energetskih mašina i uređaja	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Elektroinstalater	0	0	2	1	0	0	1	14	1	2	0	1	0	6	1	2	0	0	0	0	0	31
Elektromonter instalacija i mašina	0	0	0	0	0	1	2	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Elektromehaničar (III SSS i KV)	0	0	1	0	0	0	1	11	1	0	0	0	0	12	0	1	0	0	0	0	1	28
Izrađivač električnih mašina i opreme	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4
Izrađivač električnih mjernih instrumenata i sklopova	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Autoelektričar	0	0	0	3	0	0	0	8	0	14	0	1	0	1	4	1	0	0	0	1	1	34
Radio i TV mehaničar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3

Monter telekomunikacionih mreža (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	4
Monter telekomunikacionih vodova	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Monter telekomunikacione opreme	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2
Elektromehaničar za računare (III SSS i KV)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Izrađivač hemijskih proizvoda (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	3
Rukovalac hemijskih uređaja i mašina	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Konfeksionar gumarskih proizvoda	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Gipsomodelar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	3
Grafičar (III SSS i KV):	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Knjigovezac	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	2
Prelac	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Apreter - dorađivač tekstila	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Krojač i konfeksionar (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3
Šivač konfekcije	0	0	0	0	0	0	1	4	1	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	9
Krojač	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	1	1	0	8
Obučar	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	4
Tapetar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Metalofarbar – lakirer	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	4
Hidrogradevinar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2
Montažer građevinskih prefabrikovanih konstrukcija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Rukovalac jednostavnih građevinskih mašina	0	0	0	0	0	0	0	1	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
Građevinski laboratorijski pripremač	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	3
Građevinski keramičar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3	1	0	0	0	0	6

Teracer	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	8
Građevinski gipsar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	2
Vozač drumskog vozila (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	4	0	0	0	0	0	0	14
Vozač putničkog automobila	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	4	0	0	0	0	7
Vozač motornih pružnih vozila	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Poštar:	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	4
Prodavac (III SSS i KV)	1	0	12	0	0	1	6	21	4	0	3	0	0	12	12	17	1	11	6	0	3	110
Prodavac robe svakodnevne potrošnje	0	0	2	2	1	1	6	2	2	0	0	0	2	7	1	0	0	0	0	0	0	26
Magacioner	0	0	1	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Ugostitelj (III SSS i KV)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Kelner	3	0	1	1	1	2	5	23	3	6	1	0	0	3	4	2	1	0	1	0	0	57
Kuvar jednostavnih jela	3	0	2	4	0	2	1	31	0	0	0	0	1	12	15	3	1	3	1	0	1	80
Poslastičar jednostavnih poslastica	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	3	0	0	0	0	6
Administrator	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Daktilograf	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	10	0	0	1	0	0	1	0	15
Frizer za žene	1	0	4	16	0	0	1	4	1	9	1	0	0	0	13	3	4	0	3	1	3	64
Frizer za muškarce	1	0	0	4	0	0	4	2	1	1	0	0	0	0	2	2	2	0	0	0	3	22
Frizer – vlasuljar	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3
UKUPNO CRNA GORA	15	1	28	48	7	16	47	215	22	73	5	4	4	120	140	47	42	18	15	14	21	902